

B.M. Kamphuis
P.J. Rijk

Med. No. 416

DE LANDBOUW IN ROUVEEN OPNIEUW BEZIEN

SIGN: L27-416
EX. NO: C
MLV:

December 1989

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LANDBOUW IN ROUVEEN OPNIEUW BEZIEN

Kamphuis, B.M. en P.J. Rijk

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Mededeling 416

ISBN 90-5242-051-3

48 p., tab., fig.

Actualisatie van een eerdere verkenning van de landbouw in een landinrichtingsgebied in Overijssel. Op basis van gegevens van CBS-landbouwtellingen en aanvullende informatie worden veranderingen in de structuur van de landbouw in de periode 1977-1987 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen tot 1997.

Bijzondere aandacht wordt besteed aan de inkomenssituatie van de bedrijven in het gebied en de ruwvoervoorziening op de bedrijven in relatie tot de realisatie van relatienotagebieden en een eventuele verlaging van het grondwaterpeil.

Overijssel/Landbouw/Landinrichting/Rundveehouderij/Structuur

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Kamphuis, B.M.

De landbouw in Rouveen opnieuw bezien / B.M. Kamphuis, P.J. Rijk. - Den Haag : Landbouw-Economisch Instituut. - Ill., fig., tab. - (Mededelingen / Landbouw-Economisch Instituut ; no. 416)

ISBN 90-5242-051-3

SISO 630.8 UDC 631(492.74) NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Overijssel.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. ACHTERGROND, DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	8
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	8
1.2 Opzet van het onderzoek	11
2. DE AGRARISCHE ONTWIKKELING IN HET RECENTE VERLEDEN EN DE NAASTE TOEKOMST	12
2.1 Inleiding	12
2.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten	12
2.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond totaal en per bedrijf	15
2.4 Ontwikkelingen in de rundveehouderij	17
2.4.1 Periode 1977-1987	17
2.4.2 Toekomstige ontwikkelingen	22
3. RUWVOERVOORZIENING	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Huidige situatie	25
3.3 Toekomstige situatie	28
3.3.1 Ontwikkeling bij gelijkblijvende produk- tiekomstandigheden	28
3.3.2 Ontwikkeling bij realisatie van relatie- notagebieden	28
3.3.3 Effecten van peilverlaging	29
4. MESTWETGEVING	31
5. PRODUKTIEOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	33
6. KENMERKENDE VERSCHILLEN TUSSEN DE DEELGEBIEDEN	38
6.1 De onderscheiden deelgebieden	38
6.2 Aantal bedrijven en arbeidskrachten	38
6.3 Ontwikkeling in de rundveehouderij	39
6.4 De ruwvoervoorziening	41
6.5 De inkomenssituatie	42
6.6 Toekomstige ontwikkelingen	43
7. SLOTBESCHOUWING	44
LITERATUUR	46
BIJLAGE 1	47

Samenvatting

De landbouwkundige situatie in het landinrichtingsgebied "Rouveen" vertoont een aantal bijzondere kenmerken. Zo is de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en -omvang relatief klein en zijn er erg veel oudere bedrijfshoofden. De veedichtheid is niet hoog en de melkproduktie per koe ligt circa 20% onder het landelijke gemiddelde. Daarnaast is de verkaveling slecht: de bedrijven hebben relatief veel kleine kavels en weinig grond bij huis. De bedrijfsvoering wordt daardoor erg bemoeilijkt. Er komen weinig ligboxenstallen voor en veel bedrijven hebben geen melktank. Verder laat in het overgrote deel van het gebied de waterhuishouding te wensen over.

De gemiddelde arbeidsopbrengst uit het landbouwbedrijf is met ongeveer f 24.000,- per jaar per hoofdberoepsbedrijf erg laag in vergelijking tot andere veehouderijgebieden. Voor twee derde van de hoofdberoepsbedrijven is deze zelfs lager dan f 20.000,-. Het totale gezinsinkomen uit het bedrijf (inclusief de vergoeding voor de ingebrachte produktiefactoren kapitaal en grond) is echter een stuk hoger: gemiddeld in Rouveen ongeveer f 42.000,- per jaar. Ook dit ligt echter belangrijk onder dat in andere veehouderijgebieden. Het gaat hier om gegevens van enige jaren geleden. Sindsdien is de melkprijs aanzienlijk gestegen en behoort de melkprijs van de fabrieken waaraan de bedrijven in Rouveen leveren, tot de hoogste van Nederland. De inkomenssituatie in Rouveen is daardoor wel verbeterd, maar de achterstand niet ingelopen.

In de toekomst versterkte afname van het aantal bedrijven

De ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten laat een gestage afname zien, met uitzondering van de jaren 1982 tot en met 1984 toen er nauwelijks veranderingen optraden onder invloed van de invoering van de superheffing. Daarna was de afname relatief groot, maar bleef ze onder het landelijke gemiddelde.

Mede door de toegenomen vergrijzing zal naar verwachting het aantal hoofdberoepsbedrijven in de toekomst iets sterker afnemen dan in het recente verleden. Hierdoor zal er in het gebied een vrij snel proces van schaalvergroting optreden. Zo zal volgens de vooruitberekeningen de gemiddelde bedrijfsoppervlakte op de hoofdberoepsbedrijven toenemen van 17 in 1987 tot 22 ha in 1997. Het percentage kleine bedrijven tot 15 ha zal over tien jaar sterk teruggelopen zijn: van ruim de helft tot een kwart van het totale aantal bedrijven.

Het melkquotum van de bedrijven die zullen worden beëindigd, zal waarschijnlijk worden overgenomen door de blijvende bedrijven in het gebied. Hierdoor zal het gemiddelde quotum per bedrijf toenemen. Door een stijging van de gemiddelde melkproduktie per koe zal het gemiddelde aantal koeien per bedrijf over tien jaar in dezelfde orde van grootte liggen als nu (circa 30).

Als gevolg van bovenstaande ontwikkeling zal de veedichtheid in het gebied in 1997 verder zijn gedaald tot circa 127 melkkoeien per 100 ha voedergewassen (in 1984 was dit nog 191). Ook de totale veedichtheid in het gebied zal waarschijnlijk verder dalen, omdat de inkrimping van de melkveestapel niet geheel zal worden gecompenseerd door een toename van mestvee en overig vee.

De gemiddelde inkomenssituatie op de hoofdberoepsbedrijven zal over tien jaar wat beter zijn dan nu, doordat er gemiddeld meer melkquotum per bedrijf zal zijn. Dit uitgaande van de veronderstelling dat de quoteringsmaatregelen niet verder zullen worden aangescherpt en dat de opbrengsten-kostenverhoudingen ongeveer op het huidige niveau zullen blijven.

Een verdere inkomensverbetering zou kunnen worden bewerkstelligd door verlaging van de bedrijfskosten. Een betere verpakking en waterbeheersing kunnen hierbij een rol spelen. Daardoor kunnen ook de werkomstandigheden in het gebied sterk verbeteren.

Relatienotabeleid en peilverlaging van invloed op ruwvoerverzorging

De ruwvoerverzorging op de bedrijven varieert sterk en is in onder meer afhankelijk van de beschikbare oppervlakte grasland en voedergewassen, de grootte en samenstelling van de veestapel en de melkproductie per koe. Ongeveer de helft van de bedrijven heeft niet voldoende grond om in de ruwvoerhoeft van hun vee te kunnen voorzien. Gemiddeld hebben ze bijna een kwart tekort. Deze tekorten kunnen worden aangevuld door meer krachtvoer te verstrekken en door ruwvoer te betrekken van andere bedrijven, via inscharen van vee of door aankoop van (kuil-)voer. Ten dele kan het gebied zelf in deze vraag naar ruwvoer voorzien, omdat veel bedrijven een overschot aan ruwvoer kunnen produceren.

Door de verwachte inkrimping van de rundveestapel zullen in de toekomst meer bedrijven dan nu in hun eigen ruwvoerbehoefte kunnen voorzien en zal het gebied als geheel meer dan voldoende ruwvoer kunnen produceren voor de eigen veestapel. Ongeveer een derde van de bedrijven zou dan nog een tekort hebben.

Door realisatie van het voorgestane relatienotabeleid - met ongeveer 1.200 ha beheers- en reservaatgebied - zullen de produktiemogelijkheden van ruwvoer worden ingeperkt. In grote lijnen zou de ruwvoersituatie dan gelijk zijn aan de huidige situatie, dat wil zeggen dat ongeveer de helft van de bedrijven wel in de eigen ruwvoerbehoefte kan voorzien en de anderen niet.

Door peilverlaging zou het produktieverlies in de relatienotagebieden geheel kunnen worden gecompenseerd.

Onzekere toekomst

De geschetste toekomstige ontwikkeling van de landbouw in Rouveen is mede gebaseerd op de aanname, dat het samenspel van economische en sociaal-culturele factoren ertoe zal leiden dat

men in Rouveen in grote lijnen de trends vanuit het verleden zal blijven volgen. Daarbij kunnen echter vraagstekens worden gezet.

Het is namelijk niet uit te sluiten dat om financieel-economische redenen en mede in verband met de slechte produktie-omstandigheden in het gebied meer oudere boeren hun bedrijf zullen beëindigen en minder jongeren een bedrijf zullen beginnen of voortzetten dan bij de berekeningen is aangehouden. Het schaalvergrotingsproces zou daardoor sneller kunnen verlopen dan in dit rapport is aangegeven. In samenhang daarmee zou ook de melkveehouderij in versneld tempo kunnen worden gemoderniseerd en zou de inkomensachterstand kunnen worden ingelopen. Vooralsnog wordt een dergelijke meer dynamische ontwikkeling echter nog niet verwacht op grond van zowel de sociaal-culturele als de cultuur-technische omstandigheden in het gebied.

1. Achtergrond, doel en opzet van het onderzoek

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

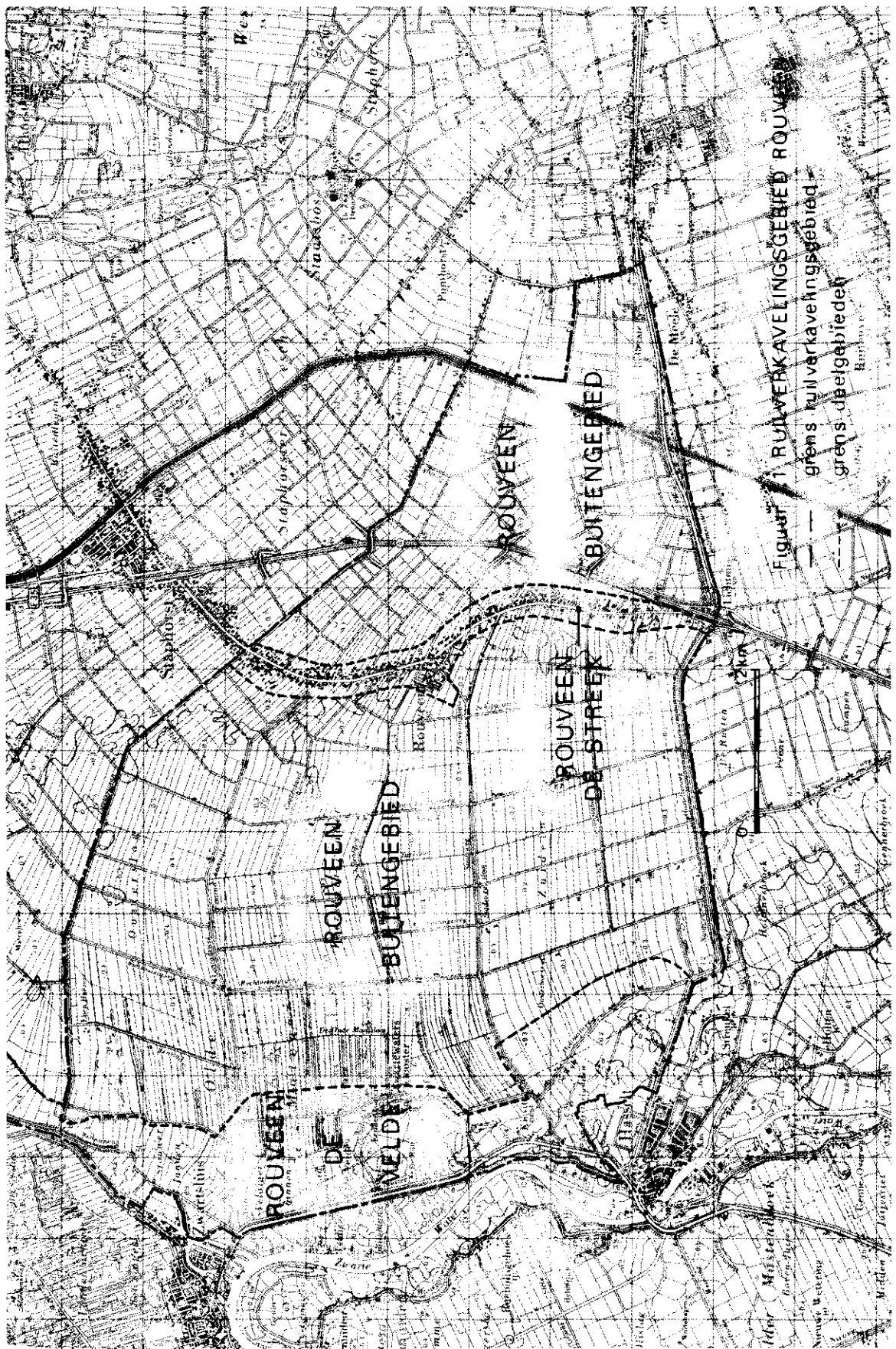
In 1984 heeft het LEI de resultaten van een onderzoek met betrekking tot de landbouw in het landinrichtingsgebied "Rouveen" gepubliceerd (Rijk, 1984). In die verkenning wordt ingegaan op de ontwikkelingen in de periode 1977-1982 en worden prognoses gepresenteerd voor de periode tot 1992. Bij de aan de prognoses ten grondslag liggende berekeningen is ondermeer rekening gehouden met de invoering van de superheffing. Intussen is het beleid ten aanzien van de beperking van de melkproduktie in de EG verder verscherpt. Voor de voorbereiding van het landinrichtingsplan is het van belang te weten of als gevolg hiervan de ontwikkelingen in de landbouw in het ruilverkavelingsgebied in de afgelopen jaren wezenlijk anders zijn verlopen dan voorheen en of de prognoses voor de toekomst moeten worden bijgesteld. Dit is onder meer van belang om antwoord te kunnen geven op vragen die bij de planvoorbereiding naar voren komen als gevolg van het gewijzigde beleid ten aanzien van subsidiëring van peilverlaging in diepe veenweidegebieden en bij de invulling van het relatienotabeleid.

Het gewijzigde beleid ten aanzien van de veenweidegebieden houdt in dat er in beginsel geen subsidie meer zal worden verleend op peilverlaging in deze gebieden. Uitzonderingen voor gebieden of gedeelte ervan zijn onder meer mogelijk indien bij het achterwege blijven van peilverlaging het duurzaam landbouwkundig gebruik van deze gebieden in gevaar komt. Hiermee samenhangende vragen zijn:

- Wat betekent peilverlaging voor de melkveehouderij in het gebied?
- Welke effecten mogen worden verwacht van grondonttrekking ten behoeve van reservaatvorming?

Tegen deze achtergrond heeft de Landinrichtingsdienst het LEI verzocht het eerdere onderzoek Rouveen te actualiseren en aan te vullen. Daarbij gaat het om de volgende onderzoeksvragen.

- Hoe heeft de landbouw zich in het recente verleden ontwikkeld?
- Hoe staat het met de ruwvoervoorziening op de bedrijven in het gebied en wat is de invloed van peilverlaging hierop?
- Hoe is de inkomenssituatie op de bedrijven?
- Welke ontwikkelingen mogen in de naaste toekomst worden verwacht, rekening houdend met onder andere de superheffing en de mestwetgeving?

Figuur 1. RUILWERKAVELINGSGEBIED ROUVEEN
 — grens ruilverkavelingsgebied
 - - - grens deelgebieden

1.2 Opzet van het onderzoek

Voor deze actualisatie is naast de beschikbare gegevens uit de landbouwtellingen 1977 en 1982 uit het eerdere onderzoek gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen 1984 en 1987. Verder is in het gebied aanvullende informatie ingewonnen, onder andere over mutaties in hoofd- en nevenberoep en opheffing, stichting of overdracht van bedrijven in de afgelopen jaren. Aan de hand van deze gegevens is nagegaan in hoeverre de ontwikkelingen in de afgelopen jaren afwijken van die in de voorafgaande periodes en of mede op grond hiervan aanpassingen in de prognoses gewenst zijn.

Voor de berekeningen met betrekking tot de ruwvoervoorziening in het gebied is gebruik gemaakt van een rekenmodel, waarbij per bedrijf het aanbod en de vraag naar ruwvoer worden berekend. Naast de huidige situatie zijn ook enige alternatieven doorgerekend bij een verschillend grondwaterpeil en rekening houdend met de superheffing en een stijgende melkproduktie per koe. Daarbij is ook een op gebiedsniveau gerichte rekenmethode gehanteerd (Thijs, 1988, hoofdstuk 5).

De inkomenssituatie op de bedrijven in Rouveen is evenals in het eerdere onderzoek, voornamelijk gebaseerd op bedrijfseconomische gegevens uit het LEI-boekhoudnet. In overleg met het Consultantschap voor de Rundveehouderij is nagegaan of en zo ja, in welk opzicht en in welke mate de kosten- en opbrengstestructuur in Rouveen afwijkt van het beeld dat uit deze gegevens naar voren komt.

In hoofdstuk 2 van dit verslag wordt kort de agrarische ontwikkeling in de periode 1977-1987 beschreven en geschetst hoe de ontwikkeling in de naaste toekomst naar verwachting zal verlopen. Daarna wordt ingegaan op de ruwvoersituatie op de bedrijven (hoofdstuk 3), de mestwetgeving (hoofdstuk 4) en de inkomenssituatie (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 komen de in figuur 1.1 onderscheiden deelgebieden aan de orde waarna in hoofdstuk 7 enige slotopmerkingen volgen.

Opgemerkt dient te worden dat deze Mededeling zich beperkt tot de hoofdzaken. Voor meer uitgebreide informatie over de landbouw in Rouveen wordt verwezen naar de eerder genoemde LEI-Mededeling (Rijk, 1984).

2. De agrarische ontwikkeling in het recente verleden en de naaste toekomst

2.1 Inleiding

Zoals uit de eerste verkenning van de landbouw in Rouveen naar voren komt, is Rouveen een rundveehouderijgebied. Bijna alle grond is grasland en bijna alle bedrijven zijn in hoofdzaak gericht op de rundveehouderij. Van de totale produktieomvang (uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (sbe: zie toelichting in bijlage 1) bestaat 92% uit rundveehouderij, 7% uit intensieve veehouderij en 1% uit akkerbouw (voornamelijk snijmais). Onder invloed van de superheffing is de omvang van de rundveehouderij in de periode 1982-1987 enigszins verkleind. De intensieve veehouderij en akkerbouw zijn iets in omvang toegenomen.

In het volgende wordt eerst ingegaan op de ontwikkeling van het totale aantal bedrijven en arbeidskrachten en de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlaktestructuur. Daarna wordt de ontwikkeling in de rundveehouderij beschreven tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in groter verband (provinciaal en nationaal).

2.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten

In Rouveen komen veel bedrijven voor waarvan het bedrijfs-hoofd naast het bedrijf nog andere inkomensbronnen heeft. In 1987 betrof dit 40% van alle bedrijven. Daarbij gaat het om hoofdberoepsbedrijven met neveninkomsten (B-bedrijven), nevenberoepsbedrijven (C-bedrijven) en rustende agrariërs (D-bedrijven). Het totale aantal bedrijven is in de periode 1977 tot 1987 verminderd van 383 tot 327 (zie tabel 2.1). Het tempo van afname is gemiddeld genomen in de twee vijfjaarlijkse perioden ongeveer gelijk geweest. Zoals uit de tabel naar voren komt zijn er tussen de onderscheiden beroepsgroepen duidelijke verschillen in aantalsontwikkeling. Opvallend is de overeenkomst in aantalsontwikkeling tussen de volledige landbouwbedrijven en de bedrijven van rustende agrariërs en tussen de hoofdberoepsbedrijven met neveninkomsten en de nevenbedrijven (B-respectievelijk C-bedrijven). De minder snelle daling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de afgelopen jaren is voornamelijk toe te schrijven aan de invoering van de superheffing in 1984. Tussen 1982 en 1984 is het aantal bedrijven niet verminderd, waarschijnlijk als gevolg van de onzekerheid rond de invoering van de superheffing, maar daarna verloopt de ontwikkeling weer in dezelfde richting als voorheen.

Voor de toekomst wordt een zelfde ontwikkeling verwacht, ervan uitgaande dat het proces van generatiewisseling op de bedrijven op ongeveer gelijke wijze zal plaatshebben als in het verle-

Tabel 2.1 Ontwikkeling aantal bedrijven naar beroepsgroep 1)

Beroepsgroep	Aantal bedrijven			Ontwikkeling in percentages per jaar	
	1977	1982	1987	1977/1982	1982/1987
A-bedrijven	237	209	197	-2,5	-1,2
B-bedrijven	46	48	41	+0,8	-3,2
Hoofdberoepsbedrijven	283	257	238	-1,9	-1,4
C-bedrijven	55	60	51	+1,7	-3,2
D-bedrijven	45	39	38	-2,7	-0,6
Nevenbedrijven	100	99	89	-0,2	-2,1
Alle bedrijven	383	356	327	-1,4	-1,7

1) Voor de toelichting op de beroepsgroepen, zie bijlage 1.

den. Op grond van de leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden mag worden verwacht dat dit in de komende tijd op meer bedrijven aan de orde zal zijn dan in het recente verleden. Het percentage bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar is namelijk van 52% in 1977 via 62% in 1982 toegenomen tot 68% in 1987. Een deel van deze bedrijven zal worden voortgezet als hoofdberoepsbedrijf, een ander deel als nevenbedrijf of worden opgeheven. Naast voortzetting van het ouderlijke bedrijf komt het in Rouveen ook voor dat nieuwe bedrijven ontstaan door afsplitsing van het ouderlijke bedrijf. Ook ontwikkelen nevenbedrijven zich tot hoofdberoepsbedrijf. Aangehouden is, dat dit ook in de toekomst ongeveer even vaak zal gebeuren als voorheen. Samen met het grotere aantal beroepsbeëindigers leidt dit tot een iets snellere afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven dan voorheen (zie tabel 2.2 en figuur 2.1).

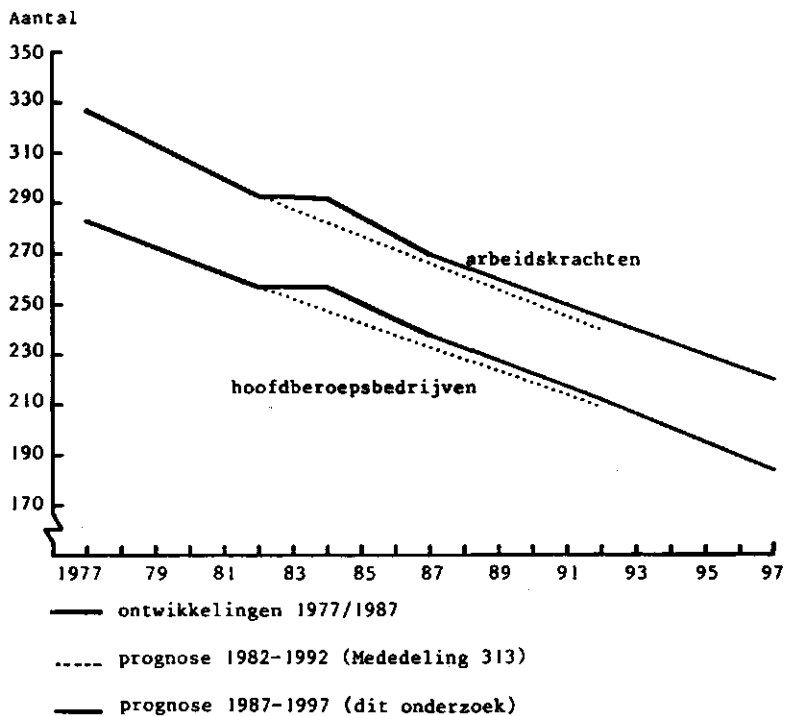
Over de gehele periode 1977-1997 betekent dit een afname met ongeveer 100 hoofdberoepsbedrijven. Verwacht wordt dat er in 1997 in het gebied naast de ruim 180 hoofdberoepsbedrijven nog ongeveer 90 nevenbedrijven zullen zijn. Dat wil zeggen ongeveer even veel als in 1987. Dit is het gevolg van een aantal effecten.

Enerzijds zullen er nevenbedrijven verdwijnen als gevolg van overlijden van het huidige bedrijfshoofd, anderzijds zullen er nevenbedrijven bijkomen doordat oudere bedrijfshoofden op hoofdberoepsbedrijven zonder opvolger hun bedrijf nog blijven voortzetten. Verder is aangenomen dat de afname van het aantal nevenbedrijven doordat sommige uitgroeien tot hoofdberoepsbedrijf ongeveer gelijk zal zijn aan de toename door stichting van nieuwe nevenbedrijven.

Tabel 2.2 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1977-1997

	Periode *)			
	1977-1982	1982-1987	1987-1992	1992-1997
Aantal bedrijven beginjaar	283	259	238	212
Uittreding bedrijfshoofden	-51	-45	-51	-54
Toetreding bedrijfshoofden	+25	+24	+25	+26
Aantal bedrijven eindjaar	257	238	212	184
Afname per jaar (%)	1,9	1,7	2,3	2,8

*) Door uitbreiding van het landinrichtingsgebied is het aantal bedrijven in 1982 volgens de tweede inventarisatie hoger dan volgens de eerste.

Figuur 2.1 Ontwikkeling aantal hoofdberoepsbedrijven en arbeidskrachten

In 1977 werkten er op de bedrijven in het gebied nog 327 mannelijke arbeidskrachten. Tien jaar later waren dat er nog 270. Omdat de arbeidsbezetting per bedrijf een tamelijk constant gegeven is, laat de ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten een zelfde verloop zien als die van het aantal bedrijven. Op grond hiervan wordt tot 1997 een daling verwacht tot circa 220 arbeidskrachten (zie figuur 2.1).

2.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond totaal en per bedrijf

In 1987 gebruikten alle in het ruilverkavelingsgebied geregistreerde bedrijven 4529 ha cultuurgrond. Dat is 150 ha meer dan in 1982. Deze toename is deels te verklaren door een kleine uitbreiding van het ruilverkavelingsgebied (circa 60 ha). Deels liggen hieraan administratieve oorzaken ten grondslag. Deze toename van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond heeft vooral plaatsgehad op de volledige landbouwbedrijven (A-bedrijven). Bij de overige onderscheiden beroeps categorieën is in de periode 1982-1987 sprake geweest van een afname, vooral bij de B- en C-bedrijven. In de daarvoor liggende periode (1977-1982) nam de oppervlakte cultuurgrond bij deze twee categorieën nog toe. Deze verschuiving van geregistreerde cultuurgrond naar de hoofdberoepsbedrijven hangt naast de ontwikkeling van het aantal bedrijven per beroeps categorie waarschijnlijk ook samen met de regelgeving met betrekking tot superheffing en mestwetgeving.

Tabel 2.3 Ontwikkeling oppervlakte cultuurgrond naar beroepsgroep

Beroepsgroep	Ha cultuurgrond			Ontwikkeling in percentages per jaar	
	1977	1982	1987	1977/1982	1982/1987
A-bedrijven	3264	3176	3423	-0,6	+1,5
B-bedrijven	517	653	589	+4,7	-2,1
Hoofdberoepsbedrijven	3781	3829	4012	+0,2	+1,0
C-bedrijven	312	327	300	+1,0	-1,7
D-bedrijven	246	223	217	-1,9	-0,6
Nevenbedrijven	558	550	517	-0,2	-1,2
Alle bedrijven	4339	4379	4529	+0,2	+0,6

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de Rouveense hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren gestaag toegenomen van ruim 13 ha in 1977 tot 15 ha in 1982 en bijna 17 ha in 1987. Het aantal kleine bedrijven tot 15 ha is de afgelopen jaren sterk teruggelopen. In 1977 was nog 65% van de hoofdberoepsbedrijven kleiner dan 15 ha. In 1982 was dit 55% en inmiddels is nog 45% van de bedrijven kleiner dan 15 ha (zie tabel 2.4).

Verwacht wordt dat deze tendens tot schaalvergroting op de hoofdberoepsbedrijven zich in de toekomst enigszins versterkt zal voortzetten. Bij de berekeningen is uitgegaan van ongeveer eenzelfde totale oppervlakte cultuurgrond als in 1987 (circa 4500 ha). Dit houdt in dat geen rekening is gehouden met de realisatie van reservaatgebieden. Het ligt evenwel in de bedoeling om in Rouveen ruim 1200 ha relatienotagebied te realiseren. In de paragraaf over de ruwvoervoorziening wordt hierop verder ingegaan.

Het grondgebruik door nevenbedrijven is de laatste jaren bij een lichte achteruitgang van het aantal nevenbedrijven afgenomen van 12,9 naar 11,4%. Voor de toekomst wordt uitgegaan van een ongeveer gelijkblijvend aantal nevenbedrijven en daarom van ongeveer dezelfde oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij deze categorie (circa 500 ha). Hiervan uitgaande zullen de hoofdberoepsbedrijven in 1997 dus ongeveer evenveel cultuurgrond gebruiken als nu (circa 4000 ha).

Doordat het aantal hoofdberoepsbedrijven afneemt zal de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toenemen van 17 ha in 1987 tot circa 22 ha in 1997. Aannemende dat de mutaties in bedrijfsoppervlakte op ongeveer gelijke wijze zullen verlopen als in het verleden, zal de verdeling van de bedrijven naar oppervlakteklasse er in 1997 ongeveer uitzien als in tabel 2.4 is aangegeven. Hieruit komt naar voren, dat het aantal kleine bedrijven tot 15 ha dan zal zijn teruggelopen tot ongeveer een kwart van het totale aan-

Tabel 2.4 Hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakteklasse

Bedrijfs- oppervlakte- klasse	Aantal bedrijven				Percentages			
	1977	1982	1987	1997*)	1977	1982	1987	1997*)
Tot 5 ha	17	14	10	2	6	5	3	1
5 - 10 ha	73	43	31	12	26	17	13	6
10 - 15 ha	93	83	67	32	33	32	28	18
15 - 20 ha	64	69	63	40	23	27	26	22
20 - 30 ha	29	41	52	63	10	16	22	34
30 ha en meer	7	9	15	35	2	3	8	19
Totaal	283	259	238	184	100	100	100	100

*) Raming.

tal hoofdberoepsbedrijven. Het percentage bedrijven met meer dan 30 ha zal naar verwachting toenemen van 8 naar 19%.

2.4 Ontwikkelingen in de rundveehouderij

2.4.1 Periode 1977-1987

De ontwikkelingen in de rundveehouderij worden sinds enige jaren in sterke mate mede bepaald door produktiebeperkende maatregelen. Tot 1984 was er nog sprake van een voortdurende groei van de melkveestapel, maar daaraan kwam door de superheffing een einde. De melkveestapel werd sterk ingekrompen, niet alleen omdat de totale melkproduktie moest worden verminderd, maar ook omdat door selectie en andere maatregelen de gemiddelde melkproduktie per koe in korte tijd aanzienlijk toenam.

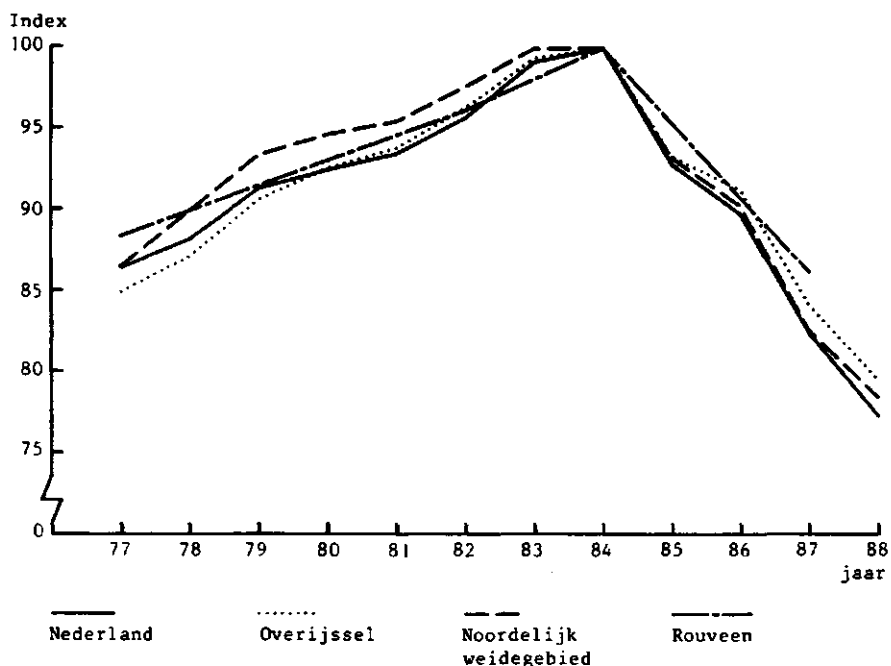
In figuur 2.2 is de ontwikkeling van het aantal koeien weergegeven vanaf 1977 voor Nederland, de provincie Overijssel, het Noordelijk weidegebied en Rouveen. Duidelijk komt hieruit naar voren dat niet alleen de toename van het aantal melkkoeien vóór 1984 in Rouveen minder groot is geweest dan in de andere gebieden maar dat ná 1984 ook de afname minder groot is geweest. Terwijl in Nederland het aantal koeien na 1984 is afgenomen met 23% was dit in Rouveen slechts 14%.

De belangrijkste oorzaak hiervan is waarschijnlijk de ten opzichte van Nederland sterk achtergebleven groei van de melkproduktie per koe. Deze wordt over de periode 1984-1987 voor Rouveen geraamd op gemiddeld ongeveer 4%, terwijl de landelijke groei ruim 10% bedroeg (zie figuur 2.3).

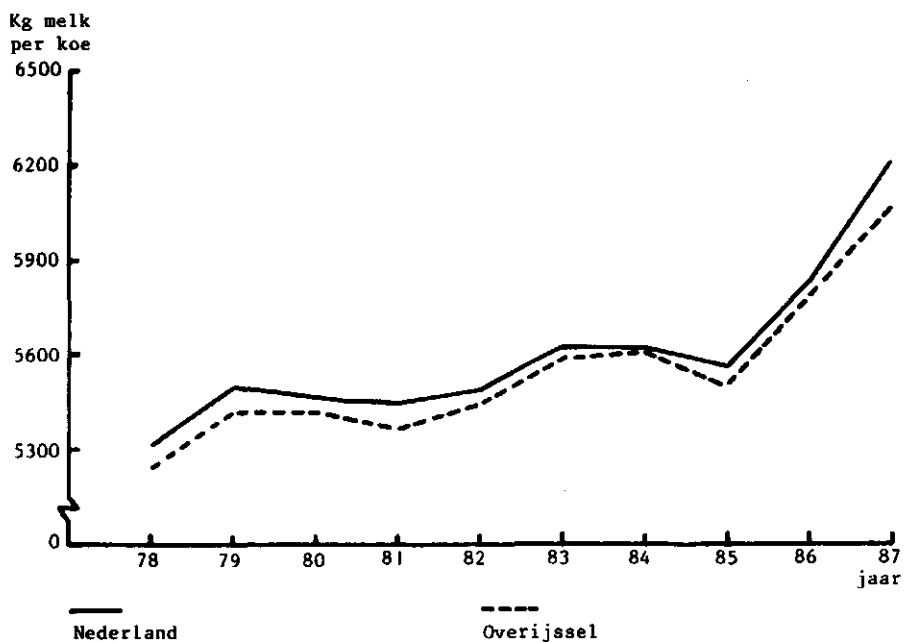
De afname van het aantal melkkoeien is slechts ten dele gecompenseerd door meer jongvee en mestvee. De afname van het aantal grootveeëenheden vanaf 1984 was in Rouveen ongeveer gelijk aan de landelijke afname, namelijk 14%. Bij een ongeveer gelijkblijvende oppervlakte grasland en voedergewassen houdt dit in dat de veedichtheid per ha in ongeveer dezelfde mate is afgenomen (zie figuur 2.4).

De veedichtheid in het Noordelijk weidegebied is gedurende de gehele periode lager geweest dan het gemiddelde van Overijssel en Nederland. In het ruilverkavelingsgebied lag de veedichtheid gemiddeld nog onder dit relatief lage niveau van het Noordelijk weidegebied. Door de minder sterke inkrimping van het aantal melkkoeien in Rouveen is het verschil nu minder groot dan vroeger.

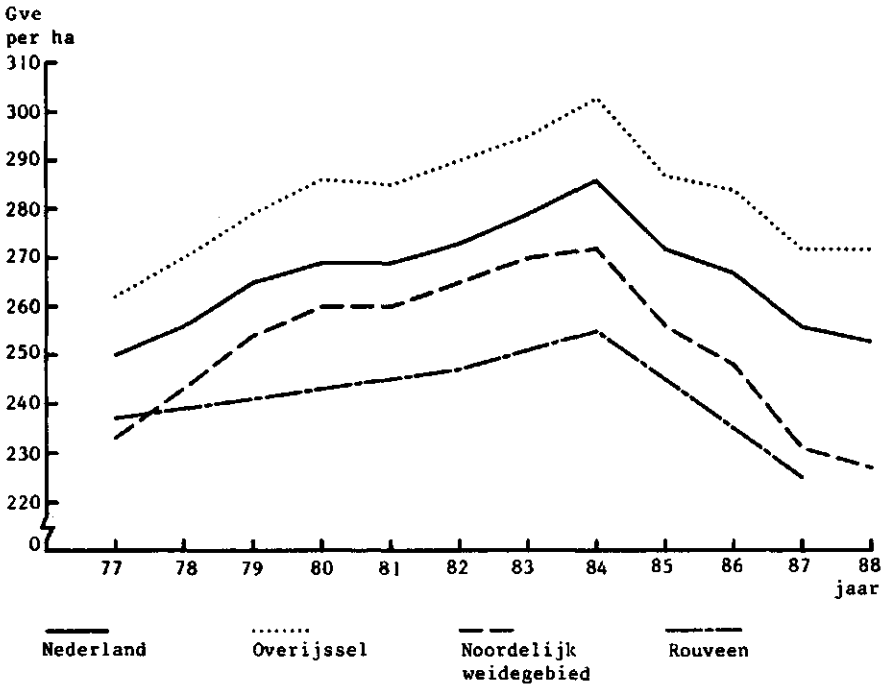
Geconcludeerd kan worden dat de superheffing heeft geleid tot een trendbreuk in de ontwikkeling van de veestapel en van de veedichtheid per hectare grasland en voedergewassen. Deze trendbreuk komt niet naar voren in de ontwikkeling van het aantal bedrijven met koeien. Wel blijkt er in de jaren vóór 1984 een lichte vertraging op te treden in de afname van deze bedrijven, maar ná 1984 verloopt de afname weer ongeveer in hetzelfde tempo (zie figuur 2.5).

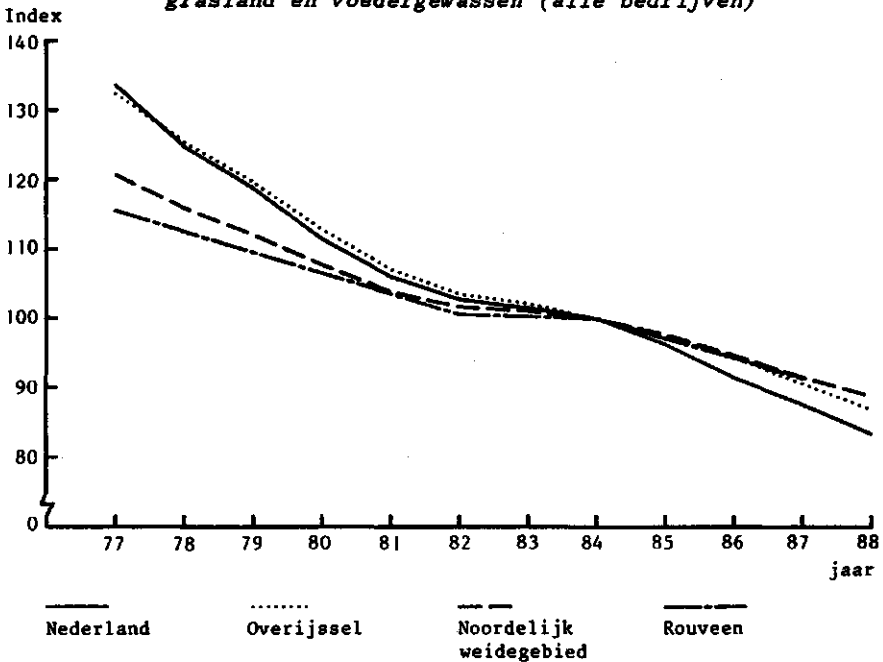
Figuur 2.2 Ontwikkeling van het aantal koeien (alle bedrijven) (index 1984=100)

Figuur 2.3 Ontwikkeling melkproductie per koe in Nederland en Overijssel

Figuur 2.4 Ontwikkeling van het aantal grootveeëenheden per ha grasland en voedergewassen (alle bedrijven)

Figuur 2.5 Ontwikkeling van het aantal bedrijven met melkkoeien (alle bedrijven)

Tabel 2.5 Ontwikkelingen in de rundveehouderij op hoofdberoepsbedrijven in Rouveen

	1977	1984	1987	Ontwikkeling in percentages per jaar	
				1977/84	1984/87
Ha voedergewassen	3765	3879	4009	+ 0,4	+ 1,1
Aantal melkkoeien	6759	7900	6882	+ 1,6	- 3,1
Aantal stuks jongvee	5138	5561	4493	+ 1,1	- 6,9
Aant.grootveeëenheden	9096	10735	9374	+ 2,4	- 4,4
Per ha voedergewas:					
- melkkoeien	180	203	172	+ 1,7	- 5,4
- grootveeëenheden	242	276	234	+ 1,9	- 5,4
Aant.bedr.met melkk.	281	250	231	- 1,6	- 2,6
Melkkoeien per bedr.	24	32	30	+ 4,2	- 2,1
Melkprod. per koe (kg)	4200	4400	4600	+ 0,7	+ 1,3

De stagnatie in de afname voor 1984 hangt waarschijnlijk samen met onzekerheid ten aanzien van de aard en de omvang van de toen op handen zijnde produktiebeperkende maatregelen. Voor het overige lijkt de ontwikkeling van het aantal bedrijven niet samen te hangen met de superheffing en meer bepaald te worden door andere factoren.

Door de superheffing is er wel een trendbreuk opgetreden in het schaalvergrotingsproces in de melkveehouderij. Tot 1984 nam het aantal koeien per bedrijf gestaag toe, terwijl daarna sprake is geweest van een daling (zie figuur 2.6). Ook hierbij valt weer

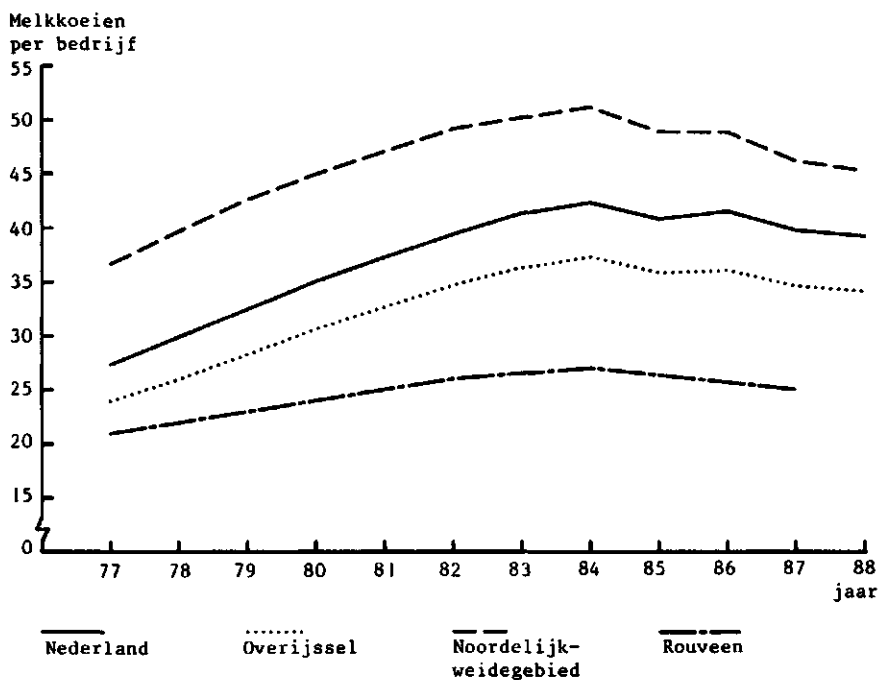
Tabel 2.6 Hoofdberoepsbedrijven naar aantal koeien per bedrijf in Rouveen

Melkkoeien per bedrijf	Aantal bedrijven			Percentages		
	1977	1982	1987	1977	1982	1987
1 - 20	99	67	63	35	27	27
20 - 30	108	71	70	38	29	30
30 - 40	53	55	54	19	23	23
40 - 50	11	29	22	4	12	10
50 en meer	10	23	22	4	9	10
Totaal	281	245	231	100	100	100

de bijzondere positie van het ruilverkavelingsgebied op. Niet alleen is de gemiddelde melkveestapel in Rouveen veel kleiner dan in de overige onderscheiden gebieden, maar ook is de ontwikkeling ervan anders geweest. Zowel vóór als ná 1984 is er in Rouveen sprake van een minder sterke (positieve respectievelijk negatieve) groei.

De hiervoor beschreven ontwikkelingen in de rundveehouderij hebben betrekking op alle bedrijven, zowel hoofdberoeps- als nevenbedrijven. Vergelijkbare cijfers voor de hoofdberoepsbedrijven in Rouveen zijn opgenomen in tabel 2.5, waaruit zich eveneens de trendbreuk in ontwikkeling vanaf 1984 laat aflezen.

Op de hoofdberoepsbedrijven in Rouveen is het aantal koeien per bedrijf van 1977 tot 1984 gestegen van 25 tot 31 en daarna weer iets afgenomen tot 30 in 1987. De verdeling van het aantal bedrijven naar de grootte van de melkveestapel is tussen 1984 en 1987 weinig veranderd (zie tabel 2.6). Op ruim de helft van de bedrijven heeft men minder dan 30 koeien.

Figuur 2.6 Ontwikkeling van het aantal melkkoeien per bedrijf

Het overgrote deel van het vee is gehuisvest in een traditionele stal. Slechts dertig bedrijven hebben een ligboxenstal. Niet alleen hebben deze bedrijven een grotere melkveestapel, maar ook is de gemiddelde melkproduktie per koe hoger dan op de meeste bedrijven met een traditionele stal (zie tabel 2.7).

Tabel 2.7 Enige kenmerken van hoofdberoepsbedrijven met melkvee in Rouveen naar staltype en aantal melkkoeien per bedrijf in 1987

Rundveehouderij- bedrijven met:	Aantal bedrij- ven	Ha per bedr.	Koeien per bedr.	Koeien per ha	Melkpro- duktie per koe
Traditionele stal					
1 - 20 koeien	63	10	15	1,5	4450
20 - 30 koeien	69	15	24	1,6	4450
30 - 50 koeien	60	20	36	1,8	4750
50 en meer	9	31	59	1,9	5250
Ligboxenstal					
1 - 50 koeien	17	21	39	1,9	5000
50 en meer	13	34	72	2,1	5200
Totaal	231	17	30	1,8	4600

Geconstateerd moet echter worden dat ook op de ligboxenstal-bedrijven en de grotere bedrijven met een traditionele stal de melkproduktie per koe op een veel lager niveau ligt dan gemiddeld in Nederland. Samen met de relatief kleine melkveestapels per bedrijf leidt dit ertoe dat het gemiddelde melkquotum per bedrijf in Rouveen ongeveer de helft is van het Nederlandse gemiddelde. Slechts 15% van de hoofdberoepsbedrijven heeft een melkquotum boven 200.000 kg; 40% van de bedrijven heeft een quotum onder de 100.000 kg.

2.4.2 Toekomstige ontwikkelingen

Gezien het feit dat er op EG-niveau nog steeds een overschot aan melk is en er dus nog melk met subsidie wordt afgezet op de wereldmarkt, mag worden aangenomen dat de quotering van de melkproduktie in de komende jaren zal blijven bestaan. Tegen de achtergrond van dit overschot is een verdere aanscherping niet uit te sluiten, maar bij deze prognose wordt hiervan niet uitgegaan.

De individuele quotakortingen bedragen in totaal 18,65%. Een deel ervan wordt gebruikt voor het oplossen van knelpunten in ontwikkeling van bedrijven. Er van uitgaande dat een evenredig

deel hiervan in het ruilverkavelingsgebied is/wordt aangewend, zal het totale toegestane melkquotum in Rouveen in 1997 circa 16% lager zijn dan de produktie in 1984.

Er zijn geen aanwijzingen dat bedrijven van elders melkquota uit het gebied aankopen of dat bedrijven in Rouveen elders veel melk verwerven. Bij een zelfde gemiddelde melkproduktie per koe als in 1984 zou de melkveestapel in Rouveen in 1997 dus ongeveer 16% kleiner kunnen zijn dan in 1984. Er is echter sprake van een stijging van de melkproduktie per koe, zodat dan met nog minder koeien kan worden volstaan.

In de afgelopen jaren was in Rouveen sprake van een relatief geringe stijging van de melkproduktie per koe van 1,3% per jaar. Het is niet uit te sluiten, dat de melkveehouders in Rouveen erin zullen slagen om de produktiviteit van hun vee in de toekomst sterker te laten toenemen dan tot nu toe, maar vooralsnog is bij deze prognose uitgegaan van een zelfde groei als in het recente verleden. Dit houdt in dat het totale aantal melkkoeien in 1997 ongeveer 30% kleiner zal zijn dan in 1984 en dan circa 6000 stuks zal bedragen.

In de afgelopen jaren is de afname van het aantal melkkoeien slechts ten dele gecompenseerd door uitbreiding van het aantal stuks jongvee en mestvee en door meer schapen te gaan houden. Ook voor de toekomst wordt een soortgelijke ontwikkeling verwacht, hetgeen inhoudt dat de totale veedichtheid per hectare grasland en voedergewassen nog verder zal dalen.

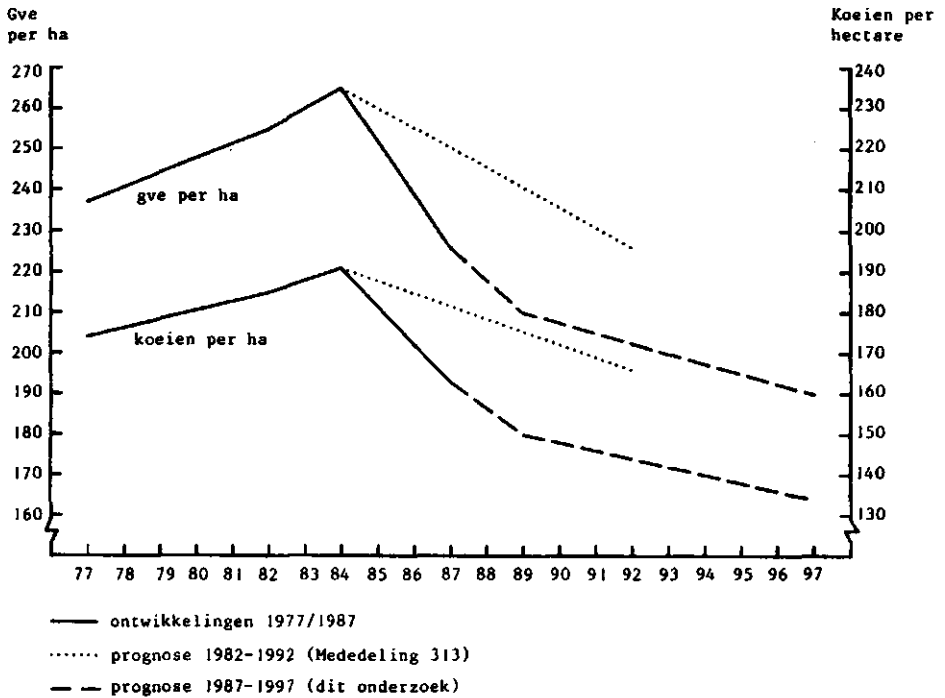
Rekening houdend met ongeveer dezelfde jongvee/melkkoe-verhouding en een lichte stijging van het aantal stuks mestvee zal de totale veedichtheid gerekend over alle bedrijven in het gebied in 1997 ongeveer 190 grootveeëenheden per 100 hectare voedergewassen bedragen tegen 225 in 1987.

In figuur 2.7 is de ontwikkeling van de veedichtheid grafisch weergegeven. Naast de huidige prognose is daarbij ook de prognose uit Mededeling 313 (Rijk, 1984) weergegeven. Deze was gebaseerd op een quotering van 7,5%, terwijl deze inmiddels 18,65% bedraagt. Het spreekt voor zich dat zowel de ontwikkelingen in de afgelopen jaren als de verwachtingen voor de naaste toekomst ten aanzien van de veedichtheid duidelijk afwijken van de vorige prognoses.

Naar verwachting zal het aandeel van de nevenbedrijven in de totale veestapel in de toekomst iets afnemen. Uitgegaan wordt van circa 5600 melkkoeien op de hoofdberoepsbedrijven en circa 400 op de nevenbedrijven.

Verwacht wordt dat het aantal bedrijven met koeien evenals in het verleden gestaag zal afnemen, evenredig met de berekende afname van het totale aantal hoofdberoepsbedrijven. Dit houdt in dat er in 1997 nog ongeveer 175 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zullen zijn tegenover 231 in 1987. Hoewel vooral kleinere bedrijven zullen worden opgeheven, zal het gemiddelde aantal koeien per bedrijf echter weinig toenemen, omdat het toegestane quotum met veel minder koeien kan worden geproduceerd. Verwacht

wordt dat het gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf in Rouveen de komende jaren ongeveer op het huidige niveau van ruim 30 melkkoeien zal blijven.

Figuur 2.7 Ontwikkeling van de veedichtheid per ha grasland en voedergewassen op alle bedrijven in Rouveen

3. Ruwvoervoorziening

3.1 Inleiding

Op rundveebedrijven vormt de ruwvoervoorziening een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Van belang is onder meer of ze voldoende ruwvoer kunnen produceren voor hun eigen vee. Is dit namelijk niet het geval dan zal er ruwvoer aangekocht moeten worden. Bepalend voor de ruwvoersituatie is de verhouding tussen vraag en aanbod van ruwvoer. De vraag wordt onder meer gevormd door de samenstelling van de veestapel, de melkproductie per koe en het gehanteerde beweidingssysteem. Het aanbod hangt samen met het beschikbare areaal grasland en andere voedergewassen (vooral snijmais), het producerend vermogen van de grond (de grondsoort in combinatie met de grondwatertrap), het beweidingssysteem, het graslandbeheer en het bemestingsniveau.

Aan de hand van een rekenmodel is voor alle bedrijven in het gebied nagegaan in hoeverre ze al of niet zelfvoorzienend zijn wat hun ruwvoerproductie betreft. De berekeningen zijn gebaseerd op de beschikbare gegevens per individueel bedrijf met betrekking tot de oppervlakte grasland en voedergewassen, de grootte en samenstelling van de veestapel en de melkproductie. Omdat er geen bedrijfsgegevens over de grondsoort en de opbrengstdepressie beschikbaar zijn, zijn daarvoor de gemiddelde waarden voor het gehele gebied aangehouden. Volgens informatie van de Landinrichtingsdienst Overijssel geldt voor het gebied een opbrengstdepressie van gemiddeld 18% ten opzichte van het optimaal mogelijke gebruik van de grond. Voor de stikstofgift is in eerste instantie voor alle bedrijven uitgegaan van gemiddeld 400 kg N per ha. Verder is een vaste norm voor de ruwvoeropname in de stalperiode aangehouden van 9 kg droge stof per dag per dier.

In het volgende zal eerst worden ingegaan op de huidige situatie ten aanzien van de ruwvoervoorziening in het gebied op basis van de hiervoor genoemde uitgangspunten. Daarna wordt stilgestaan bij de toekomstige situatie, waarbij rekening wordt gehouden met de in het vorige hoofdstuk omschreven ontwikkelingen in de rundveehouderij. Daarbij zal tevens aandacht worden besteed aan de invloed van peilverlaging en realisatie van het relatienotabeleid op de ruwvoervoorziening.

3.2 Huidige situatie

Bij de berekening van de huidige situatie is uitgegaan van een gemiddelde opbrengstdepressie van 18% en een stikstofgift van 400 kg N per ha. De uitkomsten van deze berekeningen zijn opgenomen in tabel 3.1. Hieruit komt naar voren dat er in het ruilverkavelingsgebied 144 hoofdberoepsbedrijven zijn die onvoldoende

grond hebben om in de ruwvoerbehoefte van hun vee te kunnen voorzien. Het totale ruwvoertekort van deze bedrijven komt volgens deze berekeningen overeen met de produktie van 562 ha grasland, ofwel ruim 23% van hun totale oppervlakte voedergewassen. Vooral op de bedrijven met een ligboxenstal is het tekort relatief groot, hetgeen onder meer is toe te schrijven aan de gemiddeld hogere veedichtheid op deze bedrijven en de gemiddeld hogere melkproduktie per koe in vergelijking tot de bedrijven met een traditionele stal.

Naast deze hoofdberoepsbedrijven met koeien, die een ruwvoertekort kennen, zijn er ook nevenbedrijven met een tekort aan ruwvoer. In totaal gaat het om 167 bedrijven met een berekend tekort van 596 ha. Deze bedrijven hebben in totaal 2527 ha grasland en voedergewassen, hetgeen inhoudt dat ze bijna een kwart tekort hebben.

Dit tekort moeten deze bedrijven aanvullen door meer krachtvoer te verstrekken aan de dieren en/of door ruwvoer te betrekken van andere bedrijven, via aankoop van kuilvoer of inscharen van vee. Ten dele kunnen andere bedrijven in het gebied zelf aan de vraag naar ruwvoer voldoen omdat ze meer dan voldoende ruwvoer kunnen produceren voor hun veestapel. Dit betreft 87 hoofdb-

Tabel 3.1 Raming van de ruwvoersituatie op de bedrijven in "Rouveen" in 1987 (opbrengstdepressie: 18%; stikstofgift: 400 kg N/ha)

	Bedrijven met ruwvoertekort		Bedrijven met ruvoeroverschot			
	aant. bedr.	ha cult.gr. tot. tekort	aant. bedr.	ha cult.gr. tot. oversch.		
Hoofdberoepsbedrijven						
- met koeien	144	2406	562	87	1537	216
waarvan met:						
. ligboxenstal	27	710	195	3	89	14
. grupstal	117	1696	368	84	1448	202
< 15 ha	64	640	159	35	386	58
> 15 ha	53	1056	209	49	1062	144
- zonder koeien	-	-	-	7	165	53
Totaal hoofdbber. bedr.	144	2406	562	94	1602	269
Nevenbedrijven	23	121	34	66	395	195
Alle bedrijven	167	2527	596	160	1997	464

*) Het tekort en het overschot zijn uitgedrukt in ha grasland van een gemiddeld Nederlands produktieniveau.

roepsbedrijven met melkvee, 7 hoofdberoepsbedrijven zonder melkvee en 66 nevenbedrijven. Op basis van de gegeven uitgangspunten zouden deze 160 bedrijven een overschot aan ruwvoer kunnen produceren, dat overeenkomt met de produktie van 464 ha grasland (dit is 23% van hun oppervlakte cultuurgrond).

In theorie zou dit overschot geheel kunnen worden aangewend op de tekortbedrijven en zou er per saldo in het ruilverkavelingsgebied nog een ruwvoer tekort zijn van ongeveer 132 ha. In werkelijkheid zal de situatie in het gebied hiervan afwijken, omdat met name ten aanzien van de aanbodzijde in het model gerekend is met gemiddelde gegevens voor het gehele gebied, terwijl ook daarin verschillen per bedrijf bestaan. Dit geldt onder andere voor de aangehouden opbrengstdepressie en voor de stikstofgift per ha. Zo ligt het voor de hand dat bedrijven met een overschot aan ruwvoer een minder intensief graslandbeheer voeren met een lagere stikstofgift dan is aangehouden. Daardoor zal van deze bedrijven minder ruwvoer ter beschikking komen voor de bedrijven met een tekort. Om de invloed van verschillen in stikstofgift te achterhalen is eveneens een berekening uitgevoerd, waarbij geen vaste norm is opgenomen voor alle bedrijven, maar waarbij de stikstofgift varieert al naar gelang het zelfvoorzieningsniveau van de bedrijven. Uit deze berekeningen komt naar voren dat door een verlaging van de stikstofgift tot gemiddeld ongeveer 300 kg N per ha het overschot aan ruwvoer op de bedrijven die zelfvoorzienend zijn met ruim 100 ha daalt tot + 350 ha. Op de bedrijven die niet zelfvoorzienend zijn zou het tekort door een hogere stikstofgift enigszins kunnen worden verkleind. Gezien de produktieomstandigheden in Rouveen zijn de mogelijkheden hiertoe niet erg groot zodat mag worden aangenomen dat het totale tekort op deze bedrijven circa 600 ha bedraagt.

De ruwvoerbilans kan sterk variëren per bedrijf al naar gelang de omvang van de veestapel en de melkproduktie enerzijds en de beschikbare oppervlakte cultuurgrond op de bedrijven anderzijds. Zo hebben de meeste bedrijven met een ligboxenstal een tekort aan ruwvoer. Niet alleen is op deze bedrijven de veedichtheid veel hoger dan op de overige bedrijven met melkvee (2,76 respectievelijk 2,27 gve per ha), maar ook is de gemiddelde melkproduktie per koe hoger (5200 respectievelijk 4500 kg melk). Bij de grupstalbedrijven is de veebezetting op de in bedrijfsoppervlakte grotere bedrijven in het algemeen lager dan op de kleinere bedrijven, waardoor naar verhouding meer grotere dan kleinere bedrijven in een overschotsituatie verkeren.

Ook naar leeftijd van het bedrijfshoofd komen dergelijke verschillen voor. Op bedrijven met een jong bedrijfshoofd of een ouder bedrijfshoofd met een opvolger is in het algemeen zowel de veebezetting als de melkproduktie per koe hoger dan op bedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger. Op de eerstgenoemde bedrijven komt daarom ook vaker een tekortsituatie voor dan op de laatstgenoemde bedrijven.

3.3 Toekomstige situatie

3.3.1 Ontwikkeling bij gelijkblijvende produktieomstandigheden

De toekomstige ontwikkeling van de ruwvoersituatie in het ruilverkavelingsgebied is van vele factoren afhankelijk. Wat de vraagzijde betreft gaat het vooral om de groei van de veestapel en de melkproduktie per koe. Aan de aanbodzijde zijn vooral de beschikbare oppervlakte grasland en voedergewassen en de opbrengsten van belang.

Ten aanzien van de verwachte ontwikkeling van de veestapel en de melkproduktie per koe kan worden verwezen naar paragraaf 2.4. Op basis van de daar aangegeven uitgangspunten zal de totale veestapel in het ruilverkavelingsgebied met ongeveer 15% afnemen. Uitgaande van een zelfde oppervlakte grasland en voedergewassen en van de huidige produktieomstandigheden in het gebied, betekent dit dat het aantal bedrijven dat niet in de eigen ruwvoerbehoefte kan voorzien, zal dalen. Berekend is een daling van ongeveer de helft van de bedrijven nu tot circa een derde in 1997.

Het tekort op deze bedrijven wordt geraamd op ongeveer 350 ha. Daartegenover staat een toenemend aantal bedrijven die meer dan voldoende ruwvoer kunnen produceren. Uitgaande van 400 kg N per ha wordt het potentiële overschot op deze bedrijven geraamd op een equivalent van circa 750 ha. Verwacht mag worden dat deze bedrijven hun produktievermogen niet voluit zullen benutten, zodat ruwvoeraanbod kleiner zal zijn.

De conclusie kan echter wel zijn, dat het gebied in de naaste toekomst ruim voldoende ruwvoer zal kunnen produceren om in de eigen behoefte te voorzien. Opgemerkt dient te worden dat ook in een dergelijke situatie door een deel van de tekortbedrijven ruwvoer zal worden aangekocht buiten het gebied of dat tekorten worden gecompenseerd door meer krachtvoer te verstrekken.

3.3.2 Ontwikkeling bij realisatie van relatienotagebieden

In het voorgaande is uitgegaan van een gelijkblijvende oppervlakte grasland en voedergewassen in het ruilverkavelingsgebied. Er liggen echter plannen om in het gebied ongeveer 1200 ha relatienotagebied tot ontwikkeling te brengen. Bij uitvoering van deze plannen gaat er produktievermogen verloren. Dit verlies zal niet volledig zijn voor de totale oppervlakte. Immers op grond van de doelstellingen van het relatienotabeleid mag worden verwacht dat de beheersgebieden een agrarische functie zullen houden. Dit geldt ook voor de reservaatgebieden, omdat een zekere mate van graslandbeheer gewenst blijft. Bij de berekeningen is uitgegaan van een halvering van het totale producerend vermogen van het totale relatienotagebied, dat wil zeggen een afname van de ruwvoerproduktie in het ruilverkavelingsgebied met een equivalent van ongeveer 600 ha.

Verhoudingsgewijze ligt deze afname in dezelfde orde van grootte als de geraamde afname van de totale veestapel in het gebied. Dit houdt in dat de ruwvoersituatie dan in grote lijnen gelijk zal zijn aan de huidige situatie, dat wil zeggen dat ongeveer de helft van de bedrijven wel in de eigen ruwvoerbehoefte kan voorzien en de anderen niet. Zoals bij de beschrijving van de huidige situatie is weergegeven zou het gebied dan bijna geheel in de totale ruwvoerbehoefte kunnen voorzien, wanneer het totale produktievermogen zou worden benut. Dit zal echter niet altijd het geval zijn, zodat er dan ruwvoer zal moeten worden betrokken van bedrijven buiten het ruilverkavelingsgebied. Daarnaast dienen de volgende kanttekeningen te worden gemaakt.

Ten eerste is van belang te weten bij welke bedrijven de grond in gebruik is die in aanmerking komt voor reservaat- of beheersgebied. Het maakt immers veel uit of de betreffende bedrijven een hoge of een lage veedichtheid hebben.

Ten tweede is niet alleen de kwantiteit van het ruwvoer van belang, maar ook de kwaliteit. Extensief graslandbeheer, zoals wordt voorgestaan in relatienotagebieden leidt tot kwalitatief minder goed ruwvoer, dat minder geschikt is voor hoogproductieve melkkoeien. Voor Rouveen speelt dit aspect voorlopig nog niet zo'n grote rol, omdat de melkproductie per koe in het gebied op een laag niveau zit en niet wordt verwacht dat deze achterstand in korte tijd zal worden ingelopen.

3.3.3 Effecten van peilverlaging

Door peilverlaging kan het opbrengend vermogen van de grond in het ruilverkavelingsgebied aanmerkelijk worden verbeterd. De opbrengstdepressie bedraagt nu immers gemiddeld ongeveer 18%.

Om inzicht te krijgen in mogelijke effecten van peilverlaging zijn berekeningen uitgevoerd voor een situatie waarbij de opbrengstdepressie ten dele is opgeheven (gemiddelde opbrengstdepressie van 8%). Voor het overige zijn de uitgangspunten gelijk aan de berekening van de ruwvoersituatie in de huidige situatie.

Uit deze berekeningen komt naar voren, dat door peilverlaging het aantal bedrijven in Rouveen met een tekort aan ruwvoer zou kunnen afnemen van ongeveer de helft van de bedrijven tot ongeveer 40%. Hun tekort wordt geraamd op ongeveer 400 ha, terwijl de overige bedrijven een potentieel overschot zouden hebben van 700 ha. In plaats van een tekort aan ruwvoer zou er dan meer dan voldoende ruwvoer voor de huidige veestapel in het gebied kunnen worden geproduceerd.

Het spreekt voor zich dat door de verwachte inkrimping van de veestapel het aantal tekortbedrijven nog verder zal afnemen. Op basis van de in paragraaf 2.4.2 aangegeven ontwikkeling van de rundveehouderij in het gebied in 1997 zou bij een opbrengstdepressie van 8% nog slechts een kwart van de bedrijven een tekort aan ruwvoer hebben en zou er op de overige bedrijven meer dan voldoende kunnen worden geproduceerd om dit tekort aan te vullen.

Door peilverlaging zou er in de toekomst dus ruimte in de ruwvoorziening in het ruilverkavelingsgebied kunnen ontstaan. Daardoor zou wellicht ook het voorgestane relatienotabeleid gemakkelijker kunnen worden gerealiseerd. Volgens de berekeningen zou namelijk door peilverlaging het verlies aan produktie in de beheers- en reservaatgebieden geheel kunnen worden gecompenseerd. In die situatie zou nog wel ongeveer een derde van de bedrijven een tekort aan ruwvoer hebben, maar zou hun tekort in principe aangevuld kunnen worden door de overige bedrijven binnen het gebied.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat door peilverlaging de mogelijkheden voor realisering van het relatienotabeleid wel kunnen worden vergroot, maar of deze mogelijkheden ook kunnen worden benut, van veel meer factoren afhankelijk is dan de ruwvoorziening. Van belang is vooral de bereidheid van de betrokkenen om beheersovereenkomsten te sluiten en/of grond af te staan voor reservaatvorming. De termijn waarop een en ander kan worden gerealiseerd wordt mede bepaald door het proces van generatiewisseling op de bedrijven.

4. Mestwetgeving

Sinds 1 januari 1987 zijn de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming van kracht. De Meststoffenwet regelt de mestboekhouding, de toegestane mestproductie en de heffingen. De Wet Bodembescherming regelt de maximale mestgift die per jaar per hectare mag worden uitgereden en de perioden waarin dit mag gebeuren.

De algemene norm voor de fosfaatproductie per bedrijf is vastgesteld op 125 kg P205 per ha per jaar. Vanaf 1 januari zijn uitbreiding en nieuwvestiging verboden op bedrijven waar meer dan deze hoeveelheid wordt geproduceerd. Deze bedrijven zijn tevens verplicht een mestboekhouding bij te houden. Bij een jaarlijkse productie van 125 t/m 200 kg P205 per ha moet een heffing betaald worden van f 0,25 per kg teveel geproduceerd fosfaat. Voor een jaarlijkse productie van meer dan 200 kg is dit f 0,50.

De normen voor maximale fosfaataanwending uit dierlijke mest zijn vanaf 1 mei 1987 voor grasland 250, voor snijmais 350 en voor bouwland 125 kg per ha per jaar. Tot 1 mei 1995 zullen deze normen gefaseerd verlaagd worden tot respectievelijk 175, 175 en 125 kg per ha per jaar en daarna tot 125 kg voor alle grond. Uit de mestboekhouding kan worden afgeleid hoe hoog de fosfaatproductie is op het betreffende bedrijf en hoeveel hiervan op het bedrijf kan worden aangewend. Een eventueel aanwezig mestoverschot moet buiten het bedrijf worden afgezet.

In Rouveen wordt door alle dieren op alle bedrijven samen ongeveer 425 ton fosfaat geproduceerd. Deze productie is voor 85% afkomstig van de rundveehouderij en voor 15% van de intensieve veehouderij. De gemiddelde fosfaatproductie in het gebied bedraagt ongeveer 94 kg fosfaat per ha. Gemiddeld zit Rouveen dus ver onder de op dit moment wettelijk toegestane hoeveelheid fosfaat per ha. Wel zullen enkele bedrijven mestheffing moeten betalen. Voor rundveebedrijven geldt dit voor bedrijven met een vee-dichtheid hoger dan circa 3 grootvee eenheden per hectare. In Rouveen gaat het om ongeveer 15% van de bedrijven.

De verwachte inkrimping van de rundveestapel en de geringe groei die wordt verwacht in de intensieve veehouderij houden een daling van de fosfaatproductie in van ongeveer 20%, dat wil zeggen tot ongeveer 340 ton per jaar. Uitgaande van de in de naaste toekomst geldende norm van 125 kg fosfaat per hectare cultuurgrond kan in het gebied ongeveer 560 ton worden geplaatst, zodat geconcludeerd kan worden dat er voldoende afzetmogelijkheden zijn voor de mest in het gebied. Door de realisatie van reservaat- en beheersgebieden zullen de plaatsingsmogelijkheden worden verkleind, maar omdat deze gebieden grotendeels in gebruik zullen blijven als weidegronden zal dit niet leiden tot een overschotsituatie.

Op bedrijfsniveau kunnen wel problemen ontstaan ten aanzien van de mestafzet, maar dit zal maar op weinig bedrijven het geval zijn, gezien de relatief lage veebezetting op de meeste bedrijven. Wel kunnen problemen ontstaan door het uitrijverbod gedurende de winterperiode. Dit vraagt namelijk om voldoende opslagcapaciteit voor mest. In veel gevallen zal deze niet aanwezig zijn en is er nabij de bedrijfsgebouwen ook te weinig ruimte voor mestsilos. Dit probleem is ten dele opgelost doordat intussen een gezamenlijke mestopslag is gerealiseerd.

5. Produktieomvang en inkomenssituatie

De hoofdberoepsbedrijven in Rouveen hadden in 1987 een gemiddelde produktieomvang van 127 sbe. Minder dan een derde van de bedrijven heeft een produktieomvang, die groter is dan 150 sbe. Vergelijken met andere landinrichtingsgebieden wordt Rouveen gekenmerkt door het voorkomen van veel kleine bedrijven.

Ondanks de kleine produktieomvang is de arbeidsbezetting op de bedrijven in Rouveen hoog. Gemiddeld werken er op de hoofdberoepsbedrijven twee arbeidskrachten, in de meeste gevallen het bedrijfshoofd en zijn echtgenote. Als gevolg hiervan is de gemiddelde produktieomvang per arbeidskracht slechts 66 sbe (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Enige kenmerken betreffende de grootte van hoofdberoepsbedrijven in Rouveen in 1987, naar staltype en aantal melkkoeien per bedrijf

	Aant. bedr.	Ha per bedr.	Koeien per bedr.	Sbe per bedr.	AJE 1) per bedr.	Sbe per AJE
Rundveehouderij- bedrijven met:						
- traditionele stal						
1 - 20 koeien	63	10	15	69	1,7	41
20 - 30	69	15	24	105	1,9	55
30 - 50	60	20	36	151	2,3	66
50 en meer	9	31	59	238	2,4	99
- ligboxenstal						
1 - 50 koeien	17	21	39	163	1,8	91
50 en meer	13	34	72	289	2,2	131
Overige bedrijven	7	11	-	159	1,6	99
Totaal hfd.bedrijven	238	17	30	127	1,9	66

1) AJE = Arbeidsjaareenheid (zie bijlage 1, toelichting op gebruikte begrippen).

Aangezien het aantal sbe kan worden beschouwd als een maatstaf voor de produktie- en inkomenscapaciteit van de bedrijven kan worden geconcludeerd dat de inkomenssituatie in Rouveen ongunstig afsteekt ten opzichte van andere gebieden.

Voor een goede vergelijking zouden bedrijfseconomische en financiële gegevens van de bedrijven in Rouveen beschikbaar moe-

ten zijn. Dit is niet het geval, zodat hiervoor gebruik is gemaakt van gegevens uit het LEI-boekhoudnet van de jaren 1984/85, 1985/86 en 1986/87 (Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet, 1988) en informatie van het Consulentenschap voor de Rundveehouderij in Zwolle.

Daartoe zijn de weidebedrijven in het LEI-boekhoudnet ingedeeld in een aantal op de situatie in Rouveen afgestemde categorieën en zijn voor deze categorieën een aantal bedrijfseconomische en financiële gegevens berekend. In overleg met het Consulentenschap voor de Rundveehouderij is vervolgens nagegaan of, en zo ja, in welke mate de specifieke situatie in Rouveen aanleiding geeft tot aanpassing van bepaalde opbrengsten- en kostenposten. Uit dit overleg kwam naar voren dat enerzijds de opbrengsten in Rouveen lager zijn dan elders, maar anderzijds ook de kosten.

Sommige kostenposten zijn in Rouveen veel lager dan elders. Dit betreft met name kosten van gebouwen (35 á 40% lager), rentekosten (circa 25% lager) en werktuigkosten (circa 15% lager).

De meeste andere kosten liggen volgens de verkregen informatie ongeveer op hetzelfde niveau als elders. Dit betreft onder andere kosten voor werk door derden, veearts, veevoer, nutsvoorzieningen, verzekeringen en dergelijke. Gemiddeld genomen zijn de totale kosten in Rouveen ongeveer 10% lager dan elders.

Tegenover deze lagere kosten staan echter ook lagere opbrengsten. Daarbij gaat het vooral om de melkopbrengsten. De melkfabrieken, waaraan de meeste boeren in Rouveen leveren, betalen de hoogste melkprijzen van Nederland, maar dit is onvoldoende om de gemiddeld 20% lagere melkproduktie per koe te compenseren.

De conclusie is dan ook dat de bedrijven in Rouveen in het algemeen niet alleen een kleinere inkomenscapaciteit hebben, (uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden) maar dat ze per eenheid ook een lager inkomen realiseren, met als gevolg dat de inkomens per bedrijf erg laag zijn in vergelijking tot het Nederlandse gemiddelde.

De gemiddelde arbeidsopbrengst, dat wil zeggen het bedrag dat van de totale bedrijfsopbrengsten resteert na aftrek van alle kosten behalve de arbeidskosten, bedroeg in Rouveen in 1987 ongeveer f 24.000,- per jaar, terwijl het gemiddelde voor de weidebedrijven in Nederland de afgelopen jaren ruim f 60.000,- bedroeg. (N.B. Deze vergelijking gaat gedeeltelijk mank, omdat de gegevens van de weidebedrijven in Nederland alleen betrekking hebben op bedrijven groter dan 80 sbe terwijl in Rouveen ongeveer een kwart van de hoofdberoepsbedrijven een kleinere produktieomvang heeft).

Uiteraard is er een duidelijke spreiding in de arbeidsopbrengsten per bedrijf, vooral in relatie tot de grootte van de bedrijven. In tabel 5.2 zijn de gemiddelden weergegeven voor de naar staltype en omvang van de melkveestapel onderscheiden categorieën bedrijven. Uit dit overzicht komt naar voren dat vooral op de kleine bedrijven sprake is van relatief lage inkomens uit het bedrijf. Omdat Rouveen wordt gekenmerkt door het voorkomen van veel kleine bedrijven, vertaalt dit zich in een ongunstige

Tabel 5.2 De inkomenssituatie op de hoofdberoepsbedrijven in Rouveen in vergelijking tot de Nederlandse weidebedrijven naar staatype en aantal melkkoelen per bedrijf

	Aantal bedrijven in Rouveen		Arbeidsopbrengst per sbe (guldens)		Arbeidsopbrengst per bedr. (guldens)		Netto toegevoegde waarde per bedrijf (guldens)	
	bedrijven	in Rouveen	Nederland	Rouveen	Nederland	Rouveen	Nederland	Rouveen
		1)	(raming)	(raming)	1)	(raming)	1)	(raming)
Rundveehouderij- bedrijven met:								
- traditionele stal								
1 - 20 koelen	63	225	141	10.000	24.000	10.000	42.000	19.000
20 - 30	69	225	141	15.000	24.000	15.000	42.000	29.000
30 - 50	60	286	131	20.000	43.000	20.000	69.000	40.000
50 en meer	9	345	292	69.000	85.000	69.000	127.000	102.000
- ligboxenstal								
1 - 50 koelen	17	266	277	45.000	43.000	45.000	79.000	77.000
50 en meer	13	332	266	77.000	96.000	77.000	155.000	134.000
Overige bedrijven	7	229	345	55.000	36.000	55.000	70.000	82.000
Totaal hfd.bedrijven	238	-	-	24.000	62.000	24.000	105.000	43.000

1) De arbeidsopbrengst en de netto-toegevoegde waarde van de bedrijven in Nederland zijn ontleend aan gegevens uit het LEI-boekhoudnet over jaren 1984/85 tot en met 1986/87. Deze hebben betrekking op bedrijven groter dan 79 sbe. De raming voor Rouveen is mede gebaseerd op de landbouwstelling 1987 en informatie van het Consultantschap voor de Rundveehouderij.

inkomenssituatie voor het gebied als geheel. Driekwart van de bedrijven in het gebied heeft op basis van deze berekeningen een omvang die te gering is om een arbeidsopbrengst van f 20.000,- te kunnen realiseren (zie tabel 5.3).

Tabel 5.3 Aantal bedrijven in Rouveen naar arbeidsopbrengst per bedrijf in 1987

Arbeidsopbrengst per bedrijf (x f 1000,-)	Aantal hoofdberoepsbedrijven	Aantal nevenbedrijven	Totaal bedr.
0 - 10	36	70	106
10 - 15	61	12	73
15 - 20	64	4	68
20 - 25	29	2	31
25 - 30	6	1	7
30 - 40	5	0	5
40 - 50	10	0	10
50 en meer	27	0	27
Totaal	238	89	327

Bron: Raming op basis van gegevens uit landbouwtelling 1987 en LEI-boekhoudnet (1984/85 tot en met 1986/87).

Hierbij dienen een aantal kanttekeningen te worden geplaatst. Ten eerste moet worden opgemerkt dat een deel van de in deze berekeningen opgenomen kosten geen gelduitgaven betekenen voor de bedrijven. Dit geldt met name voor rente en pacht. Omdat de meeste bedrijven in het gebied eigendom zijn van het bedrijfshoofd kunnen de berekende rente en pacht aan het inkomen uit arbeid worden toegevoegd.

Het totale inkomen uit het bedrijf zal voor Rouveen daarom vaak in de buurt liggen van de totale netto-toegevoegde waarde per bedrijf, dat wil zeggen de netto opbrengst voor alle ingebrachte produktiemiddelen. Gemiddeld is dit ongeveer 75% hoger dan de arbeidsopbrengst (zie tabel 5.2).

Ten tweede wordt in Rouveen, naast inkomen uit het eigen bedrijf, ook relatief vaak aanvullend inkomen verkregen uit nevenactiviteiten, ten dele in de vorm van een nevenberoep, ten dele in de vorm van seizoenarbeid (vooral op akkerbouwbedrijven in de provincie Flevoland). Naast de ongunstige verkavelingssituatie zal dit waarschijnlijk een van de achtergronden zijn voor de relatief hoge arbeidsbezetting in het gebied.

Met veel inzet van arbeid wordt dus een redelijk inkomen gerealiseerd. Omdat verder de gezinsbestedingen in Rouveen waarschijnlijk lager zijn dan elders, kan toch nog een relatief groot deel van het aldus verworven inkomen worden aangewend voor be-

drijfsinvesteringen en voor besparingen. Dit vormt een belangrijke basis voor de continuïteit van de bedrijven op langere termijn.

Tot slot kan worden opgemerkt dat de melkprijs in Nederland in de afgelopen jaren sterk is gestegen bij een slechts geringe stijging van de kosten. De inkomenssituatie op de melkveebedrijven in het gebied is daarom aanmerkelijk beter dan in het voorgaande is aangegeven op basis van gemiddelde gegevens van de boekjaren 1984/85 tot en met 1986/87. Dit laat echter onverlet de relatief ongunstige inkomenspositie van de bedrijven in Rouveen ten opzichte van het gemiddelde melkveebedrijf in Nederland. In de afgelopen jaren is de achterstand in inkomen zelfs groter geworden, zoals kan worden afgeleid uit de ontwikkeling van de gemiddelde melkproduktie per bedrijf in Rouveen ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde. De stijging vanaf 1977 was namelijk in Rouveen slechts de helft van de landelijke groei.

Naast de geringe schaalvergroting (in aantal hectares en melkkoeien per bedrijf) in Rouveen is ook de achtergebleven groei van de melkproduktie per koe daar debet aan. Er zijn mogelijkheden aanwezig om deze achterstand snel in te lopen, maar vooralsnog wordt verwacht dat de groei van de melkproduktie per koe in de toekomst niet veel groter zal zijn dan in het verleden. Omdat evenmin wordt verwacht dat door een veel snellere afname van het aantal bedrijven dan elders er meer ruimte komt voor schaalvergroting kan worden geconcludeerd dat de relatieve inkomenspositie van de bedrijven in het gebied verder zal verslechteren.

6. Kenmerkende verschillen tussen de deelgebieden

6.1 De onderscheiden deelgebieden

De meeste bedrijven in het ruilverkavelingsgebied (+ 70%) hebben hun bedrijfsgebouwen langs de Oude Rijksweg, ook wel De Streek genoemd (zie figuur 1.1). De bedrijfsgebouwen staan zeer dicht naast en achter elkaar. In het algemeen is er geen ruimte op de erven voor nieuwbouw aansluitend op de huidige bedrijfsgebouwen. Veel bedrijven hebben geen of slechts weinig cultuurgrond die aansluit op de bedrijfsgebouwen: slechts 8% van de grond ligt bij de bedrijfsgebouwen.

Door ontginning, ruilverkaveling en op eigen initiatief zijn in de loop der tijd boerderijen gesticht of verplaatst naar het Buitengebied. In totaal betreft dit 16% van de bedrijven. Deze bedrijven hebben gemiddeld ruim een derde van hun grond bij de bedrijfsgebouwen en daarmee meer mogelijkheden voor nieuwbouw dan de bedrijven in De Streek. Mede daarom liggen er van de dertig ligboxenstallen tien in het Buitengebied.

Verder worden in deze studie de bedrijven in Zwartsluis en Hasselt apart onderscheiden (deelgebied De Velde - Rouveen-west). Ook deze bedrijven hebben in het algemeen meer grond bij huis dan de bedrijven in De Streek.

6.2 Aantal bedrijven en arbeidskrachten

Van de 327 bedrijven in het studiegebied hebben 229 hun bedrijfsgebouwen in De Streek, 51 in het Buitengebied en 44 in De Velde. In alle gebieden nemen de nevenbedrijven ongeveer een kwart in van alle bedrijven (tabel 6.1).

Het aantal hoofdberoepsbedrijven is tussen 1982 en 1987 met 8 à 10% verminderd. De verschillen tussen de deelgebieden in ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten zijn groter. In het Buitengebied en De Velde is niet alleen het aantal bedrijven iets sterker afgenomen dan in De Streek, maar ook de arbeidsbezetting per bedrijf. Dit resulteert in een drie keer zo grote afname van het aantal arbeidskrachten. In verhouding tot de bedrijfsomvang is echter in alle drie gebieden sprake van een hoge arbeidsbezetting.

Ongeveer twee derde van de bedrijfshoofden is ouder dan 50 jaar. Opvallend is de relatief lage gemiddelde leeftijd in het Buitengebied.

Tabel 6.1 Ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten per deelgebied 1982-1987

	De Streek		Buitengebied		De Velde		Totaal	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Aantal bedrijven								
hfd.ber.bedr.	179	167	41	36	39	35	259	238
nevenbedrijven	73	62	15	15	10	12	98	89
Totaal	252	229	56	51	49	47	357	327
Hoofdberoepsbedr. aantal arbeidskr.								
- mannen	197	189	45	35	50	46	292	270
- vrouwen	157	141	36	28	29	17	222	186
- totaal	354	330	81	63	79	63	514	456
- per bedrijf	2,0	2,0	2,0	1,8	2,0	1,8	2,0	1,9
Bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar (%)	65	71	39	47	69	74	62	68
Index								
- aantal bedrijven	100	93	100	88	100	90	100	92
- aantal arb.kr.	100	93	100	78	100	78	100	89

6.3 Ontwikkeling in de rundveehouderij

De produktieomvang in de rundveehouderij is in het Buitengebied met 10% afgenomen, terwijl deze in De Velde op peil is gebleven en in De Streek, ondanks de superheffing nog is toegenomen. Deze verschillen in ontwikkeling zijn toe te schrijven aan verschillen in ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond en in de veebezetting per hectare (zie tabel 6.2 en 6.3).

De naar verhouding beperkte inkrimping van de melkveestapel en de relatief sterke groei van de mestveestapel heeft geleid tot een minder sterke afname van de totale veestapel in De Streek dan in de andere deelgebieden. Door de toegenomen oppervlakte grasland en voedergewassen was echter toch sprake van een verlaging van de veedichtheid.

In het Buitengebied is met het aantal bedrijven ook de oppervlakte cultuurgrond en het aantal stuks melkvee sterk afgenomen. Dit is ten dele gecompenseerd door meer mestvee te gaan houden en door uitbreiding van de intensieve veehouderij.

In deelgebied De Velde is de verlaging van de veedichtheid het grootste geweest. De bedrijven in dit gebied zijn relatief

Tabel 6.2 De ontwikkeling van het areaal cultuurgrond, de produktie-omvang en de veebezetting per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven) index 1987 (1982 = 100)

	De Streek	Buitengeb.	De Velde	Totaal
Ha cultuurgrond	106	93	104	103
Ha voedergewassen	105	93	104	103
Totaal sbe	104	93	97	101
Sbe rundvee	104	90	98	100
Sbe intensieve veehouderij	109	217	74	109
Veebezetting:				
Aantal melkkoeien	94	81	89	91
Aantal stuks jongvee	87	81	74	83
Aantal stuks mestvee	178	169	73	153
Aantal schapen	125	-	163	165
Totaal grootvee	96	83	86	91

groot in oppervlakte en hadden reeds een relatief lage veedichtheid. De gemiddelde melkveestapel in dit gebied is echter aanzienlijk groter dan in de andere twee gebieden (zie tabel 6.3). Ruim 70% van de bedrijven in dit gebied had in 1987 meer dan 30 melkkoeien; in het Buitengebied was dit 53% en in De Streek 35%. Niet alleen hebben de melkveebedrijven in De Streek relatief weinig melkkoeien, maar ook de melkproduktie per koe is relatief laag (+ 4.500 kg). In het Buitengebied en de Velde ligt deze op een iets hoger niveau (4.800 kg respectievelijk 4.700 kg), maar nog wel ver onder het landelijke gemiddelde.

Tabel 6.3 Enige kenmerken van rundveehouderij per deelgebied

	De Streek		Buitengebied		De Velde		Totaal	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Ha per bedrijf	14	15	16	17	21	24	15	17
Koeien per ha	1,95	1,75	2,07	1,79	1,81	1,56	1,95	1,72
Gve per ha	2,65	2,40	2,77	2,45	2,50	2,06	2,64	2,34
Jongv./100 koeien	70	65	72	72	75	62	71	65
Aantal bedrijven met koeien	173	164	41	36	33	31	247	231
% Bedrijven met ligboxenstal	-	5	-	28	-	39	-	13
Koeien per bedrijf	27	27	34	31	44	42	31	30
% Bedr. >30 koeien	34	35	56	53	73	71	44	42

6.4 Ruwvoervoorziening

Zoals in hoofdstuk 3 is aangegeven is op circa de helft van de bedrijven in Rouveen sprake van een tekort aan ruwvoer, dat in de meeste gevallen moet worden aangevuld door aankoop van ruwvoer van andere bedrijven binnen of buiten het landinrichtingsgebied.

Het totale tekort op deze bedrijven komt ongeveer overeen met circa 600 ha grasland ofwel ruim 13% van de totale oppervlakte in het gebied. Daartegenover zijn er ook veel bedrijven die voldoende ruwvoer voor hun eigen vee kunnen produceren en ten dele in het genoemde tekort kunnen voorzien.

Zoals op grond van de veebezetting mag worden verwacht zijn er enige verschillen in de ruwvoervoorziening tussen de onderscheiden deelgebieden. In tabel 6.4 zijn de resultaten weergegeven van berekeningen van de ruwvoervoorziening op de hoofdberoepsbedrijven. Naar verhouding is de situatie in De Velde het gunstigst, in die zin dat er relatief weinig bedrijven zijn met een ruwvoertekort en het berekende tekort in principe zou kunnen worden aangevuld met ruwvoer van hoofdberoepsbedrijven die (op grond van de in hoofdstuk 3 aangegeven uitgangspunten) meer dan voldoende ruwvoer zouden kunnen produceren.

Dit geldt niet voor de twee andere deelgebieden. Niet alleen zijn daar meer bedrijven in een tekortsituatie, maar ook is het

Tabel 6.4 De ruwvoervoorziening op de hoofdberoepsbedrijven per deelgebied in 1987

	De Streek	Buitengebied	De Velde	Totaal
Hoofdberoepsbedrijven				
aantal	167	36	35	238
ha voedergewassen	2546	624	839	4009
Bedrijven met tekorten				
aantal	101	28	15	144
ha voedergewassen	1544	479	384	2406
tekort: ha	- 353	- 115	- 94	562
percentage	23	24	24	23
Bedr. met overschotten				
aantal	66	18	20	94
ha voedergewassen	1254	206	455	1602
overschot: ha	+ 236	+ 53	+ 124	+ 269
percentage	19	14	27	17
Saldo overschot-tekort				
ha	- 139	- 69	+ 30	- 293
percentage van totaal voedergewassen	- 5	- 15	+ 4	- 7

berekende overschot op de andere bedrijven minder groot. Met name de bedrijven in het Buitengebied hebben relatief grote tekorten.

Zoals in hoofdstuk 3 is aangegeven kunnen enerzijds de tekorten kleiner zijn, doordat bedrijven meer stikstof strooien of anderzins een effectiever weidebeheer voeren, maar anderzijds ook de overschotten minder groot zijn, doordat de betreffende bedrijven zich richten op het voorkomen van overschotten door bijvoorbeeld minder stikstof te gebruiken.

Tot slot kan worden opgemerkt dat in alle gebieden ruim 10% van de grond in gebruik is bij nevenbedrijven, die in het algemeen een lage veebezetting hebben en door inscharen van vee of verkoop van ruwvoer ten dele in de vraag naar ruwvoer kunnen voorzien.

6.5 De inkomenssituatie

De bedrijven in het ruilverkavelingsgebied zijn in het algemeen klein van oppervlakte. Dit wordt maar in beperkte mate gecompenseerd door een relatief hoge veebezetting, zodat de gemiddelde inkomenscapaciteit van de bedrijven klein is, zoals ondermeer blijkt uit het aantal koeien per bedrijf en de daarmee sterk samenhangende produktieomvang per bedrijf (zie tabel 6.5).

De bedrijven in De Velde zijn aanmerkelijk groter dan in De Streek (168 respectievelijk 117 sbe per bedrijf), terwijl de bedrijven in het Buitengebied een tussenpositie innemen (137 sbe). Dezelfde verhoudingen gelden voor de produktieomvang per arbeidskracht, maar wegens de relatief hoge arbeidsbezetting per bedrijf in alle deelgebieden ligt deze wel op een veel lager niveau.

De berekening van de arbeidsopbrengst per bedrijf, overeenkomstig de werkwijze als in hoofdstuk 5 is aangegeven, laten dezelfde verhoudingen zien: De Streek + f 19.000,-, het Buiten gebied + f 26.000,- en de Velde + f 40.000,-.

Tabel 6.5 Ontwikkeling van de bedrijfsgrootte per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

	De Streek		Buitengebied		De Velde		Totaal	
	1982	1987	1982	1987	1988	1987	1982	1987
Ha per bedrijf	14	15	16	17	21	24	15	17
Koeien per bedr.	27	27	34	31	44	42	31	30
Sbe per bedrijf	105	117	129	137	155	168	116	127
Sbe per arb.kr.	53	59	65	78	77	94	59	66

6.6 Toekomstige ontwikkelingen

In hoofdstuk 2 is de verwachting uitgesproken dat het aantal hoofdberoepsbedrijven in Rouveen in de naaste toekomst sterker zal verminderen dan tot nu toe het geval was.

Gezien de leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden mag worden verwacht dat de afname in het Buitengebied minder groot zal zijn dan in de twee andere deelgebieden. Door verplaatsing van bedrijven vanuit De Streek naar het Buitengebied zou het aantal bedrijven er zelfs kunnen toenemen. Buiten ruilverkavelingsverband zal dit waarschijnlijk maar in beperkte mate plaatshebben.

Gezien de verspreide ligging van de cultuurgrond van de bedrijven in Rouveen is het moeilijk aan te geven wat de minder snelle afname van het aantal bedrijven in het Buitengebied inhoudt voor het proces van schaalvergroting van de aldaar liggende bedrijven. Er is geen reden om aan te nemen dat de bedrijven in het Buitengebied relatief minder van de in het ruilverkavelingsgebied vrijkomende grond en melkquota zullen verwerven dan de bedrijven in De Streek. Wel zou de concurrentiekracht van de bedrijven in De Velde op grond van hun huidige inkomenspositie groter kunnen zijn dan die van het gemiddelde bedrijf elders in het gebied, waardoor deze beter in staat zullen zijn hun continuïteit te waarborgen.

7. Slotbeschouwing

De agrarische structuur van Rouveen wordt gekenmerkt door een ongunstige bedrijfsgroottesstructuur, met veel kleine bedrijven en een lage produktiviteit. Deze vanuit economisch gezichtspunt ongunstige situatie wordt nog versterkt door de extreem slechte verkaveling en waterhuishouding. Toch laat Rouveen geen snelle afname van het aantal bedrijven zien. Integendeel, in vergelijking tot het Nederlandse gemiddelde is er een zeer geleidelijke afname en een slechts traag verlopend proces van schaalvergroting.

De bedrijven hebben blijkbaar een sterkere basis voor continuïteit dan op het eerste gezicht verwacht mocht worden. Deze sterkere basis wordt onder meer gevormd door de relatief grote inzet van eigen arbeid en eigen vermogen, waardoor belangrijke besparingen op de uitgaven kunnen worden gerealiseerd. Verder wordt er op veel bedrijven aanvullend inkomen verworven uit nevenactiviteiten. Samen met een sobere levensstijl geeft dit ruimte voor bedrijfsinvesteringen en besparingen die continuering van bedrijven op langere termijn mogelijk maken.

Naast economische factoren spelen ook sociaal-culturele factoren een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de landbouw in Rouveen. Bij de prognoses die in de voorgaande hoofdstukken zijn geschetst, is er vanuitgegaan dat deze factoren te zamen ook in de toekomst een snelle afname van het aantal bedrijven zullen tengaan. Bij dit uitgangspunt kunnen echter vraagtekens worden gezet. Met name kan men zich afvragen, of de kleine bedrijven in Rouveen ook in de toekomst kunnen blijven concurreren tegenover grotere, meer efficiënte bedrijven in of buiten het gebied. Is dit niet het geval dan zal dit onvermijdelijk leiden tot een snellere afname van het aantal bedrijven dan is aangenomen. Immers op twee derde van de bedrijven komt - gezien de leeftijd van het bedrijfshoofd - in de komende jaren het vraagstuk van generatiewisseling aan de orde. Veel van deze bedrijven bieden, gezien de grootte van hun melkquotum, onvoldoende perspectief op langere termijn, zodat voortzetting ervan als hoofdberoepsbedrijf problematisch wordt.

Het is daarom niet uit te sluiten dat er (veel) minder bedrijven als hoofdberoepsbedrijf zullen worden voortgezet dan bij de berekeningen is aangehouden. Verder zou het voor de huidige oudere bedrijfshoofden aantrekkelijk kunnen zijn om eerder dan gebruikelijk te stoppen met de melkveehouderij, om zo hun melkrechten ten gelde te maken. Wanneer de blijvende bedrijven in Rouveen er in zouden slagen om de vrijkomende grond en het quotum te verwerven, zou het proces van schaalvergroting sneller kunnen verlopen dan in het voorgaande is aangegeven. Dit zou tevens kunnen leiden tot een versnelde modernisering van de melkveehouderij in Rouveen.

Een ander punt van discussie vormt de ontwikkeling van de melkveehouderij in het gebied. Een belangrijk punt daarbij is de melkproduktie per koe. Die is nu extreem laag en bij de prognose is een voorzichtige groei voor de toekomst aangehouden. Het is evenwel niet uit te sluiten dat Rouveen alsnog dezelfde stormachtige ontwikkeling zal meemaken die elders in Nederland heeft plaatsgehad en die heeft geleid tot een zeer sterke stijging van de melkproduktie per koe. In dat geval zal de melkveestapel in Rouveen sterker dalen dan in het voorgaande is aangehouden, tenzij men er in slaagt elders meer melkquotum te verwerven. Er zullen daardoor meer bedrijven komen met een potentieel ruwvoeroverschot. Vooral op bedrijven met een relatief lage veedichtheid mag dan een verdere aanpassing aan de veranderde situatie worden verwacht. Mogelijkheden daartoe liggen bijvoorbeeld in een lagere stikstofgift dan nu het geval is en een grotere ruwvoeropname per koe. Ook is niet uit te sluiten dat er dan, ondanks de geringe perspectieven op de afzetmarkt, meer mestvee en/of schapen zullen worden gehouden dan bij de berekeningen is aangehouden.

Geconcludeerd kan worden dat aan de prognoses van de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in Rouveen nogal wat onzekerheden kleven, niet alleen wegens de sterke dynamiek die de landbouw nu in het algemeen kent, maar ook wegens de specifieke situatie in Rouveen. Vooralsnog wordt er echter van uitgegaan dat juist deze specifieke situatie ervoor zal zorgen dat de toekomstige ontwikkelingen in Rouveen de trends vanuit het verleden zullen blijven volgen.

Literatuur

Aukema, S. en J.G.A. Overgaw
De financiële positie van de landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, diverse jaren
Periodieke Rapportage 12-84/85 t/m 86/87

Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); Boekjaren 1983/84 tot en
met 1986/87
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988
Periodieke Rapportage 11-86/87

Rijk, P.J.
Verkenning van de landbouw in Rouveen
Den Haag, LEI, 1984; Mededeling 313

Thijs, H.M.E.
Effecten van produktiebeperkingen in de melkveehouderij op het
grondgebruik
Utrecht, 1988

Bijlage 1

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een produktie-omvang van meer dan 10 sbe, die in het landinrichtingsgebied liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van andere gebieden.

2. Beroepsgroepen

De indeling in beroepsgroepen wijkt af van die in de landbouwtelling. Aan de hand van informatie van streekkenners is de volgende indeling gehanteerd.

Hoofdberoepsbedrijven = A + B - bedrijven:

- A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C + D - bedrijven:

- C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfseenheid is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per ha gewas zich in de verschillende produktietakken niet gelijk. De sbe-normen worden daarom periodiek herzien. In dit verslag zijn voor 1982 de normen van 1981 gebruikt en voor 1987 de normen 1986. Hierdoor vormen sbe-gegevens uit beiden jaren wel een goede graadmeter voor de ontwikkeling van de netto-toegevoegde waarde, maar niet voor de ontwikkeling van het produktievolume.

Sbe-normen per ha en per dier

	1981	1986		1981	1986
Grasland	1,1	1,1	Mestkalveren	0,32	0,33
Snijmais	3,5	2,9	Mestvarkens	0,15	0,14
Melkkoeien	2,1	2,5	Fokvarkens	1,15	0,95
Jongvee	0,7	0,52	Leghennen	0,01	0,0045
Mestvee	0,5	0,5	Slachtkuikens	0,003	0,003
Schapen	0,28	0,28			

4. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in bedrijfstypen.

Overzicht bedrijfstypen Rouveen

a. Gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven:	80% of meer van de sbe voor rundveehouderij;
b. Overwegend rundveehouderijbedrijven:	60-80% van de sbe voor rundveehouderij;
c. Intensieve veehouderijbedrijven:	60% of meer van de sbe voor intensieve veehouderij;
d. Overige bedrijven	

5. Arbeidskrachten

De cijfers voor 1982 hebben betrekking op arbeidskrachten die regelmatig het gehele jaar door gedurende tenminste vijftien uur per week op eenzelfde agrarisch bedrijf werken. Vanaf 1987 wordt echter geen onderscheid meer gemaakt tussen regelmatig en niet-regelmatig werkzame gezinsarbeidskrachten. De cijfers van 1987 hebben dan ook betrekking op alle gezinsarbeidskrachten (dus zoveel regelmatig als niet-regelmatig werkzaam) en bovendien op de regelmatig werkzame niet gezinsarbeidskrachten. Verder is de ondergrens in 1987 twintig in plaats van vijftien uur per week.

6. Arbeidsjaareenheden (AJE)

De gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling zijn omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per AJE waarbij 1 persoon maximaal voor 1 AJE is geteld.

7. Grootvee-eenheden (gve)

Een grootvee-eenheid komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproductie van 15 kg melk met 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Gve per dier

Koe	1,0
Jongvee	0,4
Mestvee	0,7
Schaap	0,1
Paard boven 2 jaar	1,0

8. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten maat"/"kadastrale maat"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarische bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezten, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld, wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

9. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Elk aaneengesloten stuk cultuurgrond dat tot een bedrijf behoort, maar dat vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan worden bereikt zonder over grond van een ander te gaan wordt als een afzonderlijke kavel beschouwd. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal, enz.

Een huiskavel is een kavel waarop de bedrijfsgebouwen staan.